

Көглтин Дава

Моабит
гидг түүрмд

ХАЛЬМГ ДЕГТР ГАРГЪАЧ
ЭЛСТ - 1958

КӨГЛТИН ДАВА

МОАБИТ
ГИДГ ТҮҮРМД

ПОЭМ

ХАЛЬМГ ДЕГТР ГАРГЪАЧ
ЭЛТС—1958

*Мана цагин алдр баатр
Муса Джалилд нердгддэйни*

«Догшн күнд заячин өмн эврәннь социалистическ седк-
лән чи бәрэд, зөргтэгьяр харсдж, оln äмтнд үлгүр-
өврдж болм баатр нер зүүвч».

Моабит гндг түүрмәс бичсн.
Эрист Тельмана бичгәс.

Хо бүрүл тасрад
Харнъгъурдж, одд шатв.
Могълцг газрин äмтн,
Манъгъдур ирх öдрäs,
Эндр эс öгсн,
Эврәннъ байр күлägъäd,
Дотран гүрмтä цагин
Делкән хол хаалгъар
Тарад геедрсн öөрхн
Төрл—садн, дуртадан,
Сән зүүд седäd
Сöөгын амрлгънд белдв.
Узгдäd уга дäänd
Уүмдж шатсн нартн
Цергин толгъачнр адгъдж
Цусн, шав, үклин
Öдрä гару тоолдж
Öмәрән, хооран гарсан
Öмик, ардкан диглв.
Укснг дардг салдсмуд.
Укс күрзән хурцлдж,
Отрядмударн газр хäädж
Олна үкär малтв.

Халунд өмкәрхәснь аягъад
Хлоркиг¹ савүрт норгъад,
Түмн, минъгн аятнә
Төрл—садн, дуртанрин
Укәрин газрт цацв.
У болд сейфмудт,²
Өдрин бийд цуглрсн,
Олзта даяни алт,
Энъкрлдж нүдәри таалдж,
Эздүд тоолад оньслв.
Эргдгән газр зокслго,
Дөчн гурвдгчин сентябрин
Дундиг өргдж секәд
Аятнә часмудт цаг
Арви негнд өөрдүлв.

I.

Даяни йосар эртәр
Дуугъан таслдж тагчгрсн,
Боомбс күләдж аямшсн,
Берлинә уульнцин сүүдрәр,
Бүтү хар машин
Гал угагъар гүүдж
Гүрмтә, зовлнъгтә күрисн,
Өөгүрнъ давсн күүнә
Өрчд зүрк киитрүлдг,
Амд аятнә үкәр
Аямшгтә Моабитд күргв.
Хаякрдж дуугъан өгәд
Хар машин зогсв.
Дотраснь үүд татдж,
Даралдад, нохасан дахулдж,

Гартан пистулмудан атхдж,
Гестапин салдсмуд буув,
Тосад өмнәснь гарсн
Түүрмин ямтирта харгъв.
Цаасар нерәрнь дууддж
Цовлдулад бәрәтә әмт,
Өрвдж буусинь тұлкәд,
Өвдгәдж газрт суулгъв.
Галзу, сургъсн нохас,
Гарас алдрдж хуцв...
Халун уурта, бүтү
Харнъгу машинәс буугъад
Оошкан дүүргдж киилхлә
Орчлнъ энкр болна,
Анъхун сәәхн асхна
Агъар өрч сергәнә,
У, төвшүн тенъгрт
Урдкарн одд мандлна...
Түүрмин чолун хашаг —
Талдан орна гранц
Гатлджах метәр әмтн
Гурвадар зогсдж давв,
Хәрү ардагшан хәләдж
Харулчирар хәәкрүлдж, цокулдж
Харм төрәд саналдад,
Хоорндан аргъул шимләд,
Түүрмин у үүдәр
Такчгар цугъар орв.
«Күмнд. дурта» фашистрини
«Күндтә» эмч гарад
Кен ямр гемтәгыннь
Келврчәр дамджулдж сурв,
Орс, немш, парнцузар

Орчулдж цугъарад сонгсхв.
Дарунь түүрмин харулчнр
Деегүрддж, сүртэгъар хяакрдж,
Неджадәр, бәрәтә әмтиг
Нүцкәд, суулгъад, босхад,
Келн дорнь, чикиднь,
Көлиннь хургън заагтнь,
Арсн яси үлдсн
Әмтнәс бийән саглдж,
Бу, пулемет хяәгъад
Болгъадж цугъараг негджв.
Баглдж хувцнась төмр
Бүтү, дегә, товч,
(Бүлүдәд хурцлхаснь әәгъад)
Тонъргар керчдж авад
Түнъргиг дүүргәд цуглулв.
Неджадәр стулд суулгъдж
Нургънаннь ард, толгъаднь
Номер өргәд бәрдж,
Зулад одвзго гндж,
Зургинь цокдж авад,
Хар бекәр лашад
Хургъарнь тинз тәвүлв.
Негт малмуд мет,
Неринь хусдж, цугъараднь
Номер келдж өгв,
Цугъараг салгъдж неджадәр
Цөврүләд каамермудәр тарав.

II.

Төмр күнд үүдн
Таш гигъад хаагдв.

Түлкүр харулчин хавтхд,
Түүрмин камерт орсншнъг,
Такчград джинъндгән уурв.
Кевс делгәтә поолар
Көлмүд саглдж ишкәд,
Хулгън гетджәх мнисәр,
Хооран джисәд гарв,
Уүднә тал дунднъ
Узмджин пүки секгдв.
Уүдн деер, эрсд,
Уутьхн термлгдсн хотхрт,
Эргдсн циклопин³ нүдншнъг
Электричеств шам гулнътрв.
Шугъуд суусн хатмл
Шар чирәтә өвги,
Толгъагъан өвдгәсн өргдж,
Такчгар шин күүг
Өндр манънагъаснь көлүрнъ
Өврддж угагъар хәләдж,
Уг угагъар гекдж
Ургләд хәрү суув.
«Guten Abend!»— гидж,
Гүджрмг бәәдлтә залу
Өмәрән уүднәс ишкәд,
Өдән, төгәлнәдән шинджләд,
Бат төмрәр термлгдсн
Бүтү терзүр хәләгъад,
Цемент поолд хадгдсн
Цө, харгъата оридгур
Өördдж залу мусхлзад
Орм бийдән ясв.
Илджрдж көлднъ хатсн
Ил шарх хәләгъад,

Кӱрснӱснӱ гарсн ӱбӱр
Кенчрӱр саглдж арчад,
Киллгинӱн захин ирмг
Кириллдж дундагъурнӱ илӱд,
Толгъадан гаран дерлӱд
Такчг ухалад кевтв.
«Дакнас пятьнцсар, гергтӱгъим
Дууддж намаг ӱзлцӱлх,
Гергнӱм, дакнас урдкшнӱгар,
Гашун нӱльмснӱ асхрх» — гисн
Геӱӱртӱ тӱӱрмин дун
Гентки уханд орв.
Дарунӱ ик холас
Давсн джилмӱд сангдв...
Арви хойрта — гурвтадан
Асхнас ӱрӱн кӱртл
Шамин тосн чилхлӱ
Сарин герлд Темр,
Шлиссельбург, Бутыркд⁴ суусн,
Шин джиргълин тӱлӱ,
Олна тӱлӱ, джиргълӱн
Омгта, зӱргтӱгъӱр белгдж,
Хаана йосар тамлгдсн
Фигнер, Морозовиг⁵ умшдж
Хумсан зуудж ухалдми.
Теднӱ ормд бийӱн
Тӱӱрмд орулад, сурврчнрла
Зӱргтӱ, мергӱр кӱӱнддж
Залу бӱӱдлӱн ӱзӱлдж,
ӱрӱн унтсн тагчгар
ӱмӱрӱн хооран йовдми,
Терзӱр газаран хӱлӱдж,
Терм терзд ӱздми.

Халгънла бийән харгъулдж,
Харнъгу сөөгъяр, харулчнрин
(Хурц эврәннь ухагъарн
Халун мергн келәрн)
Ухагъинь сольдж, дахулад,
Уитдж кевтх сурврчиг,
Сө гентки ирәд
Серүлдж утхар шаадмн.
Алгддж, зәрмдән, бийән
Амтнә хармндж уульгънд,
Уудьвртәгъяр толгъаднь олар
Унджулсн тугмуд дор,
Хәвргъәс Темр хәләдж
Хармнад нүльмсән арчдмн.
Олнд өгсн джиргъл
Оньдинд әмд гидмн.
Тингджәгъәд, бийдән ирәд,
Темр эврәннь хүвән,
Ора нартд төрсндән
Өөлдж гундад шооддмн...
Гүчн тавта настадан
Гүрмтә заячнн хаалгъар
Гитлерин түүрмд орад,
Сәәхи тер бичкнә
Сонь дегтрмүд умшснас
Седклин нислгъ санв...
Газрин цаагъас мөндәр
Гер бүлнь үзгдв,
Сүл өдрә вокзалин
Шуугсн перрон⁶ үзгдв...
Күзүгъинь теврдж шугшад
Кемәл: «Болгъагъич!— гилә,
Тагчгар хадм әкнъ

«Тол вачиран соньсич!» — гила.
Узмджтә гунта күүкшъ
Уүмси икчүд хәләдж
«Кезә хәрү, папа,
Командировкаси ирнәч? — гилә...
Олн уульси әмти,
Омнкән йорлси мет,
Хәәкрдж паровоз көндртл
Хутхлдж, теврлдж мендллә,
Энькрмүдтән әмтин эркнъ
Эс келгдси болла,
Хол гентки төөнрдж
Хар нүльмси гооджла...
«Дәәнәс цугъар менд
Динлгътә иртн!» — гидж,
Әмти гарарн дайльчн
«Әмдәр кентн ирх?» — гисн
Аәмшгтә ухан тиикд
Әмтнә нүднд үзгдлә,
Шавтси ик шовугъар
Шукшдж вокзал түнъшлә...
Тер сүл өдр
Түүрмд ода сангдв.
«Кезәчи үзшгов!» — гисн
Күнд ухан орв.
«Кезәчи!» — гидж Темр
Кемәлин бәәдл дуудв...
Иджлин усар, онъгъцд
Иньгтәгъән байрта, хүвтә,
Индж, кевтә гаринъ
Иткдж иләд, дуран
Цәәлгъдж келси хол
Ценъкр асхи сангдв...

Уүмдж роддомин үүдид
Уд күртл зогсад,
«Күүкн!»— гисн эмчин
Күзүгъинь теврн зулад,
Корзинк дүүрнъ цецгс,
Шакалад, кампадъ, балта,
Шампанскта авч ирсн
Сәәхн цаг сангдв.
«Кемәл, Кемәл»— гидж,
Көөрк, седклдән дуудв.
«Кезәчн үзшгов» — гидж
Келәд Темр зовв.
Күнд, зовлнъта үг
«Кезәчн» санагъинь бургъудв...
Таалмдж, дурн, оньг
Татувр гидж өөлдг
Күүкд улс, сәәхир,
Кемр холд түрсн
Тана энъкр дуртасин
Таалмдж, дур үзхинь,
Ягъдж тедн таанран
Ядад дуудсн дуугъинь
Холас сонъсдг болхинь
Хәләцтн сольгдх билә.
Солнъгъта нарид хөврсн
Сәәхн эврәннъ бәәдлән,
Теднә зовсн өрчд
Таанр үзх биләт...
Түүрм. Кезә кезәнәс
Тууджин ут татлгънд
Политесиз! Эр мудар! эклдж
Париж, Берлинәр чиләдж,
Гүүнәр малтгддж бүркгдсн

Газрин нүкнәс ави,
Цивилизацә дахдж өсәд
Цө, электричеств олзлад
«Күмни төвкнүн манад»
Кедү сәәхи, сарул
Кеермдж нартд болх
Күпкәнә гүн уха,
Зүркән олд өгси
Зөргән хәртә джиргъл,
Аәмшгтә күнд чолугъар,
Аврлт угагъар дардж,
Тууджас нуухар седдж,
Туурм сорси болхв?
Кедү, күмни дживртә
Күцл унтрасн болхв?
Торквемадин⁹ цагъатлнь халулси
Төмр гал чимкүриг
Амд махмудт күргенәс
Аәмшгтә уурин үнр...
шин цагин Бастиль
Шлиссельбург, Александрин централ,
Шпандау, Освенцим, Майданек...¹⁰
Бруно, Галилей,¹¹ Ленин,
Бас нер уга саймуд...
Болв цаг дахдж
Делкән түүрмин өслгәнә
Дөрлдәнд түрүн болхнь
Германә туурсн Моабит.
Газрин олд хаалгъас,
Джилмүдин халта хү,
Джим нааран татад,
Хәәдж кезәчи олдшго,
Хәәкрси дун сонъсгдшго,

Танъх үклин герүр
Темриг эндр күргв...

III.

Торски нутгасн хол
Түрүгъин күчриг үздж,
Хортни гарт бәргддж
Хол, күүнә газрт,
Галв делкәд шатасн
Германә гол балгъснд,
Харлдж күрисн ик
Хад чолун уулд
Калидор нүклдж кегъад,
Камермүд хәвргъәрнь малтсншнъг,
Түүрмин чолун үкарин
Төмр зевтә орндгт,
Зер зевин ормд
Зүркән батлдж хурцлад,
Түнъшад дууч зовдж
Темр унтдж кевтнә...
Цусна нилчәр бәадг
Цогц цогцарн. Эврәгъән,
Күнд хаалгъин хөөн
Көл, гар тинихиг
Күүнәс цогц сурна,
Нургъ дал талвалгъдж
Нүд нөбрәр дарна.
Альд йоввчн чамд
Амрлгъна ядсн акчм
таалмджта.
Моабитин
Танъх күнд чолуна

Такчгт зах уга.
Төмр хату орндг
Чини муурсн цогцд
Чиндгънă бул болна.
Кесн кергичнь гардад,
Келх үгичнь заагъад,
Бăăхиг үздж тодлад,
Болгъадж джиргълър кӱтлӱд.
Бийичн хӱлӱдж хардг.
Ухана нег анъгнь
Унтдж наадксан үлдӱнӱ.
Бăăхӱс салсн чи
Будтавр гӱнъгн зүүдӱр
Делкӱ кедӱд нисӱд,
Дурндан нарт тӱгӱлнӱч.
Ӗмӱрӱн цагас зулад
Ӗврджтӱ нутгт туснач,
Хӱрӱ джилмүүдӱр делӱд
Хӱӱртӱ экиннь ӱӱр,
Бичкхн кӱвӱн болад,
Байрлдж чи эрклнӱч...
Түүрмд бӱӱх ӱмтнд
Тӱрокнь оньдин сангдна,
Седкл ӱдрӱр авлсн
Сулдхвр сӱӱгӱр үзгднӱ...
Дорас, поолас нугълсн
Дугъу бӱӱдлтӱ эрстӱ,
Ӗндр кӱн босхларн
Ӗкӱдж йовх ӱндртӱ,
Уудан нӱӱмн тавг,
Утдан нӱӱмн тавг,
Уудьврта уутъхн камернн
Бӱтӱ бичкхн терзд

Бөдүн төмр терм,—
Терзас эрсд тусх
Толин нәрхн хаалгъ
Тоогъин линейк мет
Татасн темдглсн керчәгә.
Уүднәс барун шугъуд
Унртә суулгъ — параш.
Камерин эн бәәдлиг,
Клопмудас шугъугъар зулдж,
Эндр үрглсн өвгн
Эврәиннь гаршнь меднә,
Күн бәәхәс үрглго
Камерәр дурндан гүүсн
Эцн бичкхн хулгъисиг
Эн бәәдләрнь таньна.
Гурви сарин зуур
Гүрмин нкд энлдж
Гете,¹² Кантин¹³ төрскн
Германьд харал тәвдж,
Прагас¹⁴ нааран туссн
Профессор Костас Густайннс,
Джилмүдиннь удан татлгънд
Джиргълдән цугиг үздж.
О, гундл, байр,
Оли, цадхлнь меддж,
Өврдгән ода мартдж,
Өрүн болгън сердж,
Өдрәс үкл сурна.
Нег цагт энти
Нарт төгәлдж нисәд,
Университетмүдин кафедрәс¹⁵ эврәиннь
Ухагъарн сексән цәәлгъхлә —
Москва, Париж, Римд

Медрлтӓ сургъульта ӓмтн
Таасдж альхан ташад,
Тоодж кӓндлдж бӓӓсмн.
Кезӓнък келнӓ нуувчнннг
Кӓмнд профессор илткӓд,
Бийӓн политикӓс сагдж,
Бӓӓлӓ. Нег дакдж...
Халун июнин сӓӓлӓр
Хоргъдх сӓӓдр хӓӓгъад
Вагонас буугъад профессор
Влтавин¹⁶ кӓвӓд суугъад,
Хавтхасн газет гаргъад,
Хӓлӓдж умшдж бӓӓтлнъ,
Хоӓр таньдго кӓн
Хӓвргъднъ ирдж суув.
«Европин тал дунд
Ямр удан зогсвчн,
Киртӓ славянмудин столиц
Кев янз уга!»
«Архитектурин медрл уга
Ард ӓлдсн ӓмтӓр
Тосхгдсн эн балгъснас
Та ю кӓлӓнӓт?» — гидж
Хоорндан кӓр кесн
Хоӓр залуг сонъсдж,
Гуидлдан тесдж чадлго,
Газетӓн хавтхлдж профессор:
«Господа,— гидж келв,—
Гемим тӓвти, зуг,
Тӓр кехлӓрн таанр
Тӓриннъ утх медти.
Хӓлӓджӓх гол деегӓрти
Хатн Юдифин¹⁷ такт

Минъгън хоёр зудгч джилд
Мана хол аавнрар
Кеегәрн орчлнъгд негдгчәр
Кегддж Прагиг туурулсмн.
Тер цага балгъсд,
Туудж хәләлтн, Германьдчн
Талдан, зөвәр, бәәсмн.
Хуучн Прагиг кезәнә
Хәләхәр нартас әмтн
Холас ирдми. Прагин
Ротонд,¹⁸ өргәс гәәхкәр
Римәс архитектормүд ирдж,
Славянмуд тосхсиг шиндждж,
Сургъмдж авдг бәәсмн» — гидж,
Уурлдж профессор босад,
Уралан ишкхәр седхлә,
«Аргъулдтн,— гидж негнь,—
Альдасвт? Кембт?» — гив.
«Прагд оныйн бәәдг
Профессор Густайнисв», — гидж,
Орчдк дагъмасн цаас
Өвгн татад үзүлв.
«Гем уга, профессор,
Гем уга, зуг,
Гестапур манла йовий» — гигъәд,
Прагин уульнцс давулад,
Полицүр өвгиг көтлв.
Бутхчдж геринь негдждәд,
Бенешин¹⁹ зүргта дегтр,
Бичәтә нег тетрадь,
Боэсин²⁰ нимгн трактатар²¹
Болд бәрмдждж²² кегъәд,
Үҗикд. немшмүдин өмнәс

Түүмр шатасн партизанмудин
Уха толгъалсна негинь
Урни кевәр бәрсәр,
Гимлерин халхар Моабитүр,
Германүр профессориг йовулв.

IV

Одд деер геедрдж,
Ондрин агъар цегәрв.
Хөн боглджриъгини өнъгәр
Хоорси тенъгр ширдгдв.
Өр цәәгъад газа
Өдрин шууга өөрдүлв,
Уүдн деерк шам
Уләси мет унтрв.
Бичкхи терзәс деешән
Бүркәнь, көошгшинъг, өрггдв,
Түүрмин такчгт, холд,
Татгдси уүдн хаагдв.
«Тавн час» — гигъад
Шугъуд сууси профессор
Шуукрад ормаси босв,
Темрүр өөрддж аргъул
Толгъагъинь көндәдж серүлв.
«Guten morgen, товарищ!» — гидж
Генткхи орс, немшиг
Ниилүләд келси өвгнүр
Нүдән секдж Темр,
Альд бәәхән медлго
Алнътрдж шилтәд хәләв...
Асхна машин... Моабит...
Акчмин зуур сандж

Ормасн үкс гиггяд
Ондадж босад суув.
Дарук камерин үүдн
Дуугъан өгч татгдв.
Калидорт хойр күүнэ
Көлин күнд ишклгн,
«Schnel, schnell!» — гидж
Шимлдсн заклгн сонъсгдв.
Орндгасн босдж үүднүр
Өөрдхәр седхлә Темриг
«Карцер»! — гидж профессор
Келн хәрү татв.
«Таньлдий», — гидж, мусхлзад —
Та орст, би литовцв,
Бичә өвртн, зүүдндән
Болгъадж бийән бәртн,
Нег чигн үг энд
Нөөртән келхм биш!» —
Гаран профессор татад
«Густайнис Костас, профессор». — гив.
Түүнүр саггддж хәләггяд
Темр нерән келв.
Узмджин нүкн хаагддж
Үүднд оньс джинъв.
Өвгн Темрүр занъггяд
Ормасн босдж зогсв...
Тәв күрсн, өндр,
Төгрү улан чирәтә
Түүрмин нег ямт
Такчгар ордж ирәд
Терз, шугъу, эрс
Болгъадж төгәлнъ хәләггяд,
Бәрәтә әмт шинджләд,

Хавтхасн аргъул сигарет,²³
Хустг гаргъад шатав,
Оодан ута тавдж
Орвад хәрү гарв.
Татата үүдн заагур
Таз, өрмгин тасрха
Түлкдж камерүр хаю.лв.
Уүдн хаагдсн хөөн
Ута өвгн көөдж
«Тамк мандчн бәәнә!» — гидж
Талвагъад хавтхан цокв.
«Темр, түүрмин йос
Та меддго болхт.
Цеврин сәәхн буульмджта
Цецн культурин цагт,
Одр болгън пол
Орүгъяр угъах зөвтәвдн».
Профессор таз авад
Пол экләд шудрв.
Темр дөнънхәр седхлә
«Та манъдур угъахт.
Эндр намаг хәләдж
Эн көдлмш дастн.
Эклхләрн поолиг би
Уүднәс авн угъадж
Ус хәрү көөләв.
Профессорин медрл багънг
Пол үзүллә» — гидж
Өвгн шоглдж, инәгъәд,
Өвдглдж ус цугълулв.
Саналдад Темр гейүрдж
Соньн профессорур хәләв,
Гашутагъяр дотран мусхлздж

Гүрмтә цагиг харав.
Чинән уга өвги
Чирәгъәси гооджси кәлс
Ханцари арчдж, өндәгъәд,
Хавтхаси сигарет авад
Темрт өгхәр седхлә;
«Татдгов, ханджанав», гидж
Өвгнә хатмл чирәгъүр
Онъгтәгъәр шилтдж хәләв...
Түүрмин әмтнә хәләц!
Таньдго күүнә нүднд
Түүнә седкльн үзгднә,
Көмсгин әрвджго кәндрлгәнд
Көлин саг ишклгәнд,
Урлин захд торлздж
Акчмд зулси мусхлзлгәнд,
Мууг ягъад дарвчи
Мелмәси цецгәд харлна,
Нүднд әс бәргдси
Нувчин ховчин сана
Түүрмин күүнә ухан
Таадж зүркәри бәрнә...
Сарул цевр седклтә
Сән залун чирә
Солнәтрси герләри зүрк
Сурвр угагъар татна,
Болв бәрәтә күн
Болгәамджта, саг сергг,
Харгәси күүнә авьяс
Хәләгъәд шинджлдж сөрнә,
Итксәннх хөөн мартшго
Иньг үүрмүд болна...
Сигарет амдан зуудж,

Салврха куфайкаси кӱвнӱг
Ӗвгн татдж авад,
Ӗрвдж тӱмкшнӱгӱр мошкдж,
Модн улта башмгарн,
Мӱлкдж поолиг шудрв,
«Мана цагин техник»!—гидж
Маасхлзад гал авв.
«Гемим тӱвти, Темр,
Гурви сарин зуур
Кӱӱнлӱ эс кӱӱндснӱс
Келн мини джагӱшнад
Кӱӱндх дурм кӱрнӱ.
Тер дотр цаг
Тӱр, ӱг угагӱар
Тӱӱрмд уданар татгдна»...
Оошкдан ута бӱрӱд,
Ӗдӱн аргӱул тӱвӱд,
Ӗвгн цааранднӱ келв:
«Учр кӱӱндврт дала.
ӱлгӱрлхд, эн сигарет.
Нанд, эндрк дежурн,
Насим мини тоодж,
Амарм нудрмарн цокад,
Алт унӱгадж олад,
Шӱднӱм ормд камерӱр
Сигарет хайдж ӱглӱ.
Соннӱ йовдлий? Инӱдтӱй?
Санхла, инӱдтӱ. Мана цагт
Тоомсрта Ницшен²⁴ кӱлӱси
Тохмта цагӱан ӱмти
Шӱд цокад унӱгадж
Сигарет ормднӱ ӱгнӱ»...
ӱрларн инӱд кедж

Утанд өвгн цахв,
Хурнаста цегәхи халхар
Хар нольмси гооджв.

V

Камерин үүдн татгдад
Кулси гестаповец үзгдв.
Темр профессорта хоюрн
Таз, параш авад
Камермүдин үүд давад
Калидорар цааран йовв.
Таньдгин дун, тиигджәгәäd,
Такчгас сонъгсхар болгәадж
Тазан бүдрдж алдв.
Байрлси баәдлтәгәär салдс
Бәәси чидлән гаргәад
Төмр голта маләгәär
Толгәа, чирә йилгәлго
Такчгар зууньрдж цокв.
Чиндр нүднәс өсрв.
Чирәгәән гарарн халхлдж,
Темр ухагәән геедж,
Таз шүүрәд өндәхләнь,
Өвгн гараснь татдж
Өмәрән өтрлдж чирв.
Дөөглдж марзагәад, инәгәäd,
Дежурн ардаснь дахв.
Нүр угәадг герт
Нүдән усар цурлдж,
Бульглси зүркән тогтнулдж,
Болгәадж төгәлнәдән хәләв.
Корзинк шугьуд дүүргси

Киртә цаас оньгldж,
Көләрн поолин чолу
Көндәхлә — чолун көндрв.
Күтц нүр гаринь
Угъалгълго догшн дежурн
Уурлдж, бәрәтә әмтнүр:
«Кеерснтн болдж»! — гигъад
Камерурнь хәрү туув.
Темриг үүднә өөр
Түлкәд ардаснь чичи,
Залгъата күнд түлкүрмүдәр
Занъгъдж толгъагъарнь цокв.
Бәрәтә күүнә зовлиъд
Бийиннь чидл үзхәр,
Зүркни уурт биш
Зооган кедж цокв...
Нег келн әмтнә
Нертә тоомсрта бичәч,
Бичкхн наснаен авн
Бийән, ол күндлдж,
Кумни алдр нернәс
Ке — сәәхн уга гндж,
Делкә босхсн күүг
Дун, шүлгүдтән туурулсн,
Джилмүд багъ болвчн
Джиргълдән хөвлгъ үзсн,
Ах политрук Темр,
Әср гестапин харулч,
Галзу бәәдл гаргъад,
Генткн бийинь гөвдснд
Гундсн уга. Моихг
Салдс биш, талдан
Сургъульта, медрлтәд бийән,

Ода цагин культурин
Орагъинь кўцснд тоолджах,
Немшмўд мана газрт
Нилх, бичкхн кўўкд,
Кўгшн эмг, ўвгд,
Кўўчдж селад шатасиг,
Эвранны нўдәр ўздж
Энлдж Темр зовла.
Болв эндр, тўрўнд,
Бийан мал мет
Кўўнә гарар цокулдж
Кўнд уха санв.
«Кемр немшмўд йосндан
Кўмиг дәәләд авхла
Газрт ямр гўрм
Гитлер ўзўлх бәәсм?
Арсн хувцта варвармуд²⁵
Аамшгтагъяр Рим таравчн,
Немшмўдлә дўнъцўлхлә тедн
Негт номгън хўд.
Делкә одахн Марксар
Дууддж ўмәрән кўтлсн
Германь ягъад нигтлән
Гульдрад унад одсмб?
Альдас эн келнд
Алачнр, тонулчнр тўрсмб?
Класс... империализм... фашизм...
Кўн альд гедрсмб?!
Галзурсн адта фюрер²⁶
Гитлер кўўг зальгчксмб?
Эндрк дежурн бас
Экәс гарсн болхгов
Хойр кўлтә, толгъаннь

Хяärцгт эрätä экнд,
Бичкнäsн үздж, сонъгсдж.
Баглдж дүрäd бас,
Сән, мун тускар
Сургъмдж авсн болхгов.
Насн кўцсн цагтан
Нүдндән таалмдж олдж,
«Дуртав»—гидж келдж,
Дурндан хатсн болхгов.
Эвлäd бичкхн үрдүдтән
Энъкрлдж кампадь, балта,
Эрклүлдж белглдж бас,
Эврән хäläгъäd байрлдж,
Тиигджäгäd, бүлäsнь негнь
Тас уга болхла
Балгъсна эмчнрär гүүдж
Бурхнд мörгдг болхгов.
Болв тиклä ягъад
Бийлärн äдл äмтнä
Энллгъ, зовлнь, түнъшлгъ.
Эндр öдрä немшмүд
Бетховена²⁷ музых мст
Байрлдж юнъгад сонъсдв?
«Саïмуд ниилдж теврлдтн!»²⁸ гисн
Сäähн кўнъкнсн дунь
Германа салдсмуд ниилүлөмб?»—гидж
Гашутагъар Темр санв.
Тиигдж уха тунъгъагъад
Такчг, көөрк, суув.
Камерин шин нөкд—
Көгшн профессор öвгн
Терзин термäs эрсär
Татасна темдг тоолад

Темр талагшан келв:
«Эн тана үзджäh
Эрсин татаснтн — цаг.
Толь, стрелк мет
Таид час үзүлнäh.
Нäамн удлго болх.
Не, бичäh гейүртн.
Му бärцтäh фашистин
Модьрун ичртäh йовдлд
Күндär бичäh зовтн.
Кезәнäh нег дакдж,
Сократ²⁰ Афина³⁰ уульнц
Сургъмджан зүткдж келджähләнн
Нег талдан ухатань
Нудрмарн философиг цокдж.
Уүмдж гөвдлдлго хооран
Уг угагьар гархлäh
Уульнц: «Ошägьән автн,
Ухагьинь автн!» — гидж хähкрлж.
«Бähхиг авдмн — медтн.
Базрт генткн таниг
Зогсджасн ээлджгьн ишклхлäh
Заргьцнт түүнлäh?» — гидж
Цецн Сократ äмтнд
Цähлгьдж уульнц токтнулдж.
Минигьär болхла эндрк
Мана дежурна үй
Тер ээлджгьнäs эврәннн
Тохман эклсн бähдлтäh.
Тууджин холд геедрсн
Туулин кезәнгк Грецд
Цокулсинь биш, цоксинь
Цугьар муулдг бähсмн.

Келхд, мини нүд
Көкрүләд та цоквт.
Тана неритн би,
Тодрхагъар моднд бичдж,
Орчдән өлгхлә, танас
Өөрхитн зулад, му
Нер зүүх биләт...
Нөкд, сонъслтн!»— гигъад
Өвгн үүднүр адгъдж
Өөрдәд чикән тәвәд,
«Газет түүгәджәнә,» — гив.
«Газет?»— гидж Темр
Өврдж ормасн босад
Өвгнәс байрлдж сурв.
«Өрүн хотд шарсн
Өндгнә ормд, таргън,
Газра нугъсдар³¹ дүүрнъ
Газет,— гив профессор.

VI.

«Фелькишер беобахтер» газетән
Фашистнр камер болгънд
Өрүн нәәмн часла
Умшулхар өгдг билә.
Бәрәнә әмтнд газетин
Бийән буульсн статьясарн,
Теднә ухагъинь сольхар
Тарадмн. Болв, түүрмин
Олн умшдг хамгнь
Онъгданар газет хәләдж,
Уагъарн йилгълж салгъад
Фронтмудас ирсн зәинъс

Фашистирин газетас меддмн.
Газетин халх кемр
Геббельсин желсәр дүүрхлә —
Церг зулдж йовхиг
Цуг түүрм меддмн.
Нег селә авсна тускар
Никтәр хяәкрдж барлхла —
Арви балгъс фронтд
Алдсинь цугъар меддмн.
«Таактикин»³² ухагъар церг
Талдан газрур гархла —
Улачуд тедниг жүүчәд
Уралан дәврснь лавягддмн...
Метр зузан эрстә
Моабитин нүкнд орад
Газрас салси әмтн
Ганцхн тер газетас
Торскнәннь джиргълин тускар
Таагъад зәнъг меддмн.
Өвгн газет хәләгъәд
Өврдж кәмсгән өргв.
«Күнъкән дәәч Гитлер
Кезәнък Ганнибал»³³ дурагъад
Кавказас Днепрур татад
Кани³⁴ советмудт белдджәдгдж.
Бәрти!» — гидж инәгъәд
Болгъадж сонъссн Темрт
Газет өгхәр седхләнь:
«Ганцхн сургчм: орчулти!
Кел медхшив.» — гидж
Көгшәг Темр сурв...
Делкә байрар дүүргсн
Дөчн гурвдгчин сентябрь...

Соньн, ядсн зәнъгс!..
СССР-ин хар сувсн
Донбасиг бүклднь үлдэггяд
Днепрүр немшмүд гарч...
Пушкинәр дуулгдсн Пётрин
Полтава! хуучн Чернигов,
Мана балгъсдин эк
Мөнък Киевур хаалгъ,
Кременчүгүр секгддж гарсиг,
Күүчяд Советин церг
Күмни хавр өөрдүлсиг,
Дяанә зәнъгс сонъсдж
Дотрнь өссн байр
Дииллгәнә чирә үзүлдж
Деврдж зүрк авлв,
«Ханджанав» — гидж профессорин
Халхинь Темр үмсв,
«Манахс диилджәнә» — гидж
Маасхлэдж гаринь атхв...
Уханд оньдин энъкр
Украин сулджадгдж... Украин...
Болгъамджта Тычина бәәдл,
Бажана гилвксн манъна,
Сосюрин³⁵ лирическ шүлгүдәс
Сәәхн үг «Блакитне»
«Снідайте!» — гидж дуудсн
Цагъан цевр седклтә
Цагин аюлд уйддж
Ухарльг бәәдл авсн
Украина «күүкд улс,
Булхдж моддт геедрсн
Бузиновк селән, теермс,
Тәрәггяр дүүрдж шарлсн

Тег, тег, тег,
Хаалгын хэвргэд күрисн
Хар модн, балгэсд,
Онъгъцар хазгудиг буулгэсн
Омгта алдр Днепр,
Тууджиннь ут татлгынд
Түрүн икиг үзсн
Дуута, энъкр, өөрхн
Дуучнрт дурлгддж дуулгдсн
Украин ода Темрин
Уханд талвагъад үзгдв,
Угтдж теврэд хамдан
Уульх дурн күрв...
Байр альд йоввчн,
Бийиннь биш, олна
Хүв хэясн күүг
Хол Төрскнэ дииллгын
Күүцдж седкл таалад
Күүчн чидл немнэ,
Уклин өмн болвчн
Олна сээхн хүв
Узгдсн үннэ баадл
Омг күүнд өгнэ,
Зүүлддж мөлкэд биш
Зөргтэгъар үклэн тосна.
Байрин сергмджтэ чидл
Бийичнь уулар дарсн
Өлслгнэ күчр зовлнъ,
Ө-гундл, уудьвр
Дарад, өмнк өдрмүд
Делскдж өөрдүлсн болна.
Бахлуричн базгэсн хортд
Бичкхн болдж үзгднэ...

Темр газет авад
Такчгар эврән шилтв,
Узгүд өрвдж нинлүләд
Угмүд чадсарн орчулв,
Днепрүр немшмүд зулсиг
Дакнас лавлдж байрлв...
Ганцхн зәнъгс биш
Газет бас талданар
Темрин зүрк байрлулдж
Теслт угагъар күлälгъlä...
Дун уга цецнärн
Делкäg эндрүр жүргсн
Күмнд белг кедж
Китдин күнъкәнär төргдсн
Цагъан, цевр, сарджнънсн
Цаасн! Керго цагтан
Көл дор оралддж
Көлврдж уульнцар нисдг,
Бичäчин стол дүүргдж
Баглад корзинкд хайгддг
Цаасн эндрт Темрт,
Цогцд усн мет,
Цус халулдж гүүлгъдг
Калорий³⁶ мет, седлкднь
Кергtä болдж хäädлä.
Кесг өдрмүдин бäädл
Джиргълин бүлүд бүлүдгдсн
Дуучин зүрки талданар
Делкä хäläдж үзlä.
Мартгдшго эндриг тодлдж,
Манъгъдурт геелго күргхär,
Орчлнъгд өндр гисн
Орагъарн йилгърсн уулин

Хад чолунд эвраннь
Халун цусар дуудж
Күмнд «тодлтн!»— гидж
Келх үгмүдән Темр,
Ухана уулас өндрнь
Уга гидж дотран
Цааснд сансан буулгъхар
Цаас яддж хяälä.
Немшин газетин цааснас
Нугълдж цевр татас,
Негт сулдджах цааснд
Гаран тавджäh метär
Гейүрдж Темр шуулв.

VII.

Түүрмд нүдн уга.
Такчгас ä сонъсдж
Сохр күн мет
Саглдж түүг чинъндж,
Дууна дүрä кемджälдж,
Делкäd юн болджахиг
Толгъаннь уха киискдж,
Таагъад түүрм меднä.
Äдлär давдг өдрмүд
Äмтнä ухан эврäгъärн
Диглдж дүүгъинь олдж
Дарагъарнь цаг тävнä.
Хуучн киртä альчур
Хавтхасн гаргъдж профессор
Өргдж саджад камерär
Өмәрән хооран йовв,
Торлэсн генткн ухаг

Тодлдж дотран мусхлэдж
Темрт сонъсхад келв
«Түүрмд бэйсн äмтн
Газагъас болгъадж хäläхлä
Гото сапиенс — үнн.
Прагин зоопаркд³⁷
Пантер, чон, ирвск,
Маншнъг, чидлтä улсар
Мануртсн тенъгрäси салгъгддж
Хотин кем ирхлä
Хооран öмäрән йовднънна,
Харулчир ю хайхинь
Хäläдж тедн күләнä...
Түүрмд öрүн цä
Түгäх кем»... — гив.
Такчг цаасан эвкджäси
Темр толгъагъан öргдж
«Эн дүнъцүллгъитн, профессор,
Экнä ухан келджäхш.
Толгъад öөлсн гесн
Тер үгмүдитн келв.
Генткн зоопаркин анъгст
Гертäснъ зәнъг ирхлä,
О-шугъу моднд, тропикд,³⁸
Öлгätä махн ургъджадгдж,
Арслнъ, ирвск, чонин
Амнд эврән ордгдж,
Таралнъ ирдж гихлä
Тедн байрлх билү?
Та газет умшчкад
Молохин³⁹ äämшгтä амнд
Моабитд байрлвт,» — гив.
Полас нүдән öргдж

Профессор Темрäs сурв:
 «Сäähн урд цагт
 Сулар ю «кеджälät?»
 «Цуг эврäинь джиргълдän
 Цогц, ухап, билгäри,
 Муугъини чидлтä ноолдсн
 Манггьдин бичäч билäв» — гидж
 Öвгнд Темр келв...
 Öрүн цäägгäр нерäддж —
 Öрäl литр ус,
 Öдрä паайк гидж —
 Öдмгин бäädлтä зүсм,
 Уүднä терзäс хайсиг
 Уүрмг, тиггджäггäд, газрт
 Унад үрвзго гиггäд
 Альчуртан, чичрсн гарарн,
 Адггдж профессор орав,
 Амндан чимкдж шимäд,
 Öдмгäс нүдän тäвлго
 Орвäd ормурн темцв.
 Темр эврäнь хүвän
 Такчгар бас авад,
 Öлн профессор öвгн
 Öдрä хотан яггдж
 Кемджälхинь шинджлäd хäläv.
 Кружкта халун уснд
 Зүсмäс хуггьлдж үүрмглäd
 Зуурдж ухрар хутхв.
 Öрчän үкс кирсгдж
 Öкäдж савас сорхла —
 Халун ишклнъ ур
 Хамртнь ордж сонгсгдäд
 Таалдж, дотр бийнь

Талвагъад байссн болв.
Кружкан болгъадж амнурн
Күргдж адгъад сорв.
Хар зүсмән Темр
Хувадж гурв анъглв,
Хагсугъар негинь эдлдж
Хар усар дарв.
Кружкан көгшә султхдж
«Кнут Гамсуна⁴⁰ «Харгънлгън»
Андреевин⁴¹ «Хан харнънлгън»
Амртагъар бичгдсмн уга.
Цааснд өлслгънә чидл
Цәәлгъдж большго,»— гив
Тиикләнъ Темр хәрүднъ
Тууль сонъстн гив:
«Нартин хол захд
Нег хан бәәдж.
Гурвн сард довтлад
Газринь давдж болшго,
Тенъгрин оддас оли
То уга адуста,
Занди модар кесн
Зун минъгън авдрнъ
Шур, алтн, совснас
Шуурад деегүрнъ дүүрсн
Бәәшнъгүдән эргәд төгәлдж
Байн хан нег дакдж
Бийән дахсн нойдудт
Бахтдж зәрлг болна:
«Нарт делкән әмтнәс
Нанд зөөрим үн
Эндүрлго келсн күүнд
Эн бәәшнъгүдиннъ негинь

Белг гидж мөрәлнәв.
Болв буру келхләнь
Хурц сүкәр ярғъч
Хар толгъагъинь зальгх!
Манъгъдуртнь нег нойн
Мөргдж өргәгъүр ирнә.
«Тана зөөртн, хан,
То уга,»— гинә. —
«Тоота гидж» — хан
Толгъагъинь салгъдж өсргнә.
Талдан орнд цецнәрн
Туурси мергн зурхач
«Зөөритн нанд хәләх
Зөвшәл өгтн,»— гинә.
Зөвәр хан ухалад
«Зөв»— гидж гаргъна.
Буурл үсинь цагъатл
Болгъадж зөөринь тоолад:
«Түмн бум сайинг
Түмн бум сайла холвхла
Тана зөөринти үн»— гинә.
«Бийим үн тоолси угач
Буру,»— гидж хан
Зурхачин цагъан толгъа
Закдж бас чавчулна.
Нарн үдлә хаана
Нутгин захас энъгә
Залу өргәд ирәд
Зөөрин үн келхәр
Зәнъг учран келнә.
Яду хуучн хувцарнь
Ялчинь меддж тәәшнр

Хаанд зәнъглхдән эмәгъад
Хәрү хәртхә гинә.
Хан тедниг сонъсдж
«Хар ястин толгъа
Хармнджант?»— гигъад,
залуд
«Тоол!»— гидж марзана.
«Тоолхас өмн танла
Бәргтә бооца кей.
Буурлас цагъатлан тоолсн
Сувсн, алтн, зөөритн
Сарин өрәлд тоолдж
Унинь бийәртн лавлулдж
Унәр келдж өгнәв.
Сарин өрәлд, болв,
Сурсн заксн хамгм
Тана нерәр келгдх
Та цаас өгтн,— гидж
Зөргтәгъәр угатә яльч
Залу хаанас сурна.
«Зөвтә»,— гидж хан
Тәәшнрән дууддж цааснд
Тиизләд гаран тәвнә.
Манъгъдур өрүнднъ хааг
(Ман хойрла әдләр)
Гүн нүкид орулдж
Гурвн хонгт залу
Хаана нерәр закдж
Хот угагъар бәрнә.
Дөрвдгч хонгиннъ үдлә
Дөөгләд, өлссн хаанд,
Өрәл зүсм гуйр
Окәдж хайдж өгнә.

Дакад дола хонад
Дуудад, хаанд залу
Альхидан зүсм гуйрта
Аагъта шөл үзүлдж:
«Бийтэгъити хамдан зөөрити
Баглад үнинь келхлә —
Äмtäхн шöлтä эн
Аагъ гуйртагъан гинä.
Äрä кöндрсн хан
Ä дорас öгч
«Тиим!»— гидж цэаснд
Тиизлдж гаран тäвдж.
Болв нүкнäsн гарн
«Бääшнъг чини, чи минич,
Толгъагъинь чавчтн!» — гигъäд
Тер яргъчд закхла,
Хаана нерär залу —
Хärү нүкнд хаяд
Хааг газрар дарад,
То уга зөөринь
Түгäдж угатьнрт öгäд
Джилмүдин туршд одачн
Джиргъдж бäädгдж,— гидж
Темр мусхлэдж инäгъäд
Туулян чилäхлә, профессор,
«Цецн гүн ухата
Цевр олна тууль.
Öлссн цагтан күүнтн
Öдмгäс ючн öгхми» — гив.
«Буру!»— гидж Темр
Босад каамерär йовдж,
«Та Ленинградин туск
Туурсн туудж сонъслт?

Одр болгын минъгъадър
Олслгънәс балгъси үквчи,
Сулдхврин алдр туган
Сүрддж алдси уга!
Күүнә нег мөслснәс
Күчтәнъ делкәд уга,
Сәәхн мини, профессор.
Сулдхврас үнтәнъ уга!» — гив.

VIII.

«Арви хойрла — газа гарлгын
Амрий» — гидж профессор,
Көлән күндәр өргәд
Камерин шугъугъур одв.
Өвдгтән толгъагъан тәвәд
Өмһк, урдкан санад
Түүрмин күләлгънә седкләр
Толгъагъан дүүргдж үрглв.
Темр газетин тасм
Тәмкин цаас метәр
Диглдж эвкәд шуулад
Дегтрин бәәдл гаргъад,
Негт дуртагъан мет
Нүдәрн таалдж эвләд,
Орндгин толгъад өрмгдән
Орагъад саглдж бултулв.
Хамдан, асхн түүрмүр
Хол лагерур ирси
Үүртәгъән залгълдх аргъ
Ухандан Темр хәәв.
Босад үүднүр өөрдәд,
Болгъадж харулчиг чингнәд,

Тодрхагъар Морзен¹² үзгүд
Танъх эрсәр цокдж,
Хәрү өгсн ә
Холас чикәрн хавлв.
«А» «Н» үзгүдиг
«Андрә» гидж умшв,
Эврәннь нерән медүлдж
Эрсәр Темр цокв,
Өвгнә хәнәлгъ сонъсдж
Өмәрән хооран йовв.
Уүднә үзмджин нүкид
Узүрәрн сахл торлзв,
Түлкүрмүд джигъндж үүдн
Татгдад, харулч орв.
«Минъгън йисн зуудгч
Мурата Темр, сонъстн:
Орүн дежурнла цүүгәд
Өмнәснь хәәкрдж керлдәд
Түүрмин йос эвдсндтн,
Түрүн йовдлитн тоолдж,
Хонг карцер»¹³ — гидж
Харулч сүртәгъяр умшв.
«Хамг юмстн цугъар
Хувцтагъан үлдг» — гидж
Харулч Темриг дахулад
Халта каарцерур күргв.
Чингин үнр. Нүд
Чичм харнъгъу. Поолни
Книтн цементәр Темр
Көлән саглдж ишкәд
Шагъацагъан уснд булхдж
Шуд цааран давхла —
Бас усн. Хәрү

Болгъадж кӧлӧрни ишкхлӧ —
Усн. Адгъдж ӱӱднӱр
Урдк ормурн ӧӧрдв —
Йилгън уга. Карцер
Иинм бӧӧдджл гидж,
Темр ээмӧрн эрс
Тулад, ормдан зогсв,
Деерӧс бас усн
Дусалар аргъул дусв
«Хӧрн дӧрвн час...
Хӧрнь цагт гаргъхла
Сӧн,»—гидж Темр
Санн ууртан бӱтдж:
«Э, болснь болтхал!» — гидж,
кӱчӧн гаргъад нудрмарн
Кӱрджнънӱлад ӱӱд цокв,
Тӧмр кӱнд ӱӱднӧс
Темрин нудрмс негт
Кӧшӱн меечг мет
Кӱрн хӧрӱ ӧсрв.
Ӧ чимӧн уга.
Аргъ бас уга.
Шугъуд хагсу болвзго?
Шулугъар шугъу хӧӧв.
Шугъу болгънд усн.
Гентки тингджӧтл Темрин
Гиджгт гульдрсн, джӧӧлн
Аральджн суугъад кӧлмӱдӧрн
Арвлӧддж далурнь орв,
Ээмӧрн, адгъдж, Темр
Эрслӧ наалддж билджлад,
Гарарн аралджна нигт
Гӧлм бӧрдж хооран

Гарад: «Няхм?—гидж
Харнъгъугъас: «Фашистнр, гӓӓнр,
Хол бишд бийстн
Галзу ноха Гитлертӓгъӓн
Газр дор ӓнртхт,
Кезӓчн маанриг диилшгот,
Кишванр!» — гидж хӓӓкрв.
Цементн киитн давшдж
Цусар зӓркнд кӓрв.
«Йовхмн, ӓктлӓн йовхмн
Ягъвчн зогсхмн биш» — гигъӓд
Уста карцрар Темр
Урлан зуудж йовв..
Ухан угагъар манъгъдуртнъ
Урдк камерурнъ харулчнр,
Кӓл гараснъ ӓргдж
Кевтсн Темриг кӓргв.

IX

Галвин сӓртӓ чидлӓр
Гарлицн ацас таслгддж
Газрар, намрар нисдж,
Сальк дахад кӓлврдж
Сарджнъсн хамтхасн мет,
Дӓӓнӓ халта сорнц
Делкӓн сай ӓмт
Тӓрскнӓснъ, сӓртӓ чидлӓрн,
Тег, уул, кӓдӓгъӓр,
Таслдж салгъад тарав.
Тӓрӓ ӓзсн ӓмтн
Тӓвсн хӓвӓн харав.
Прагин университетнн келнӓ
Профессор Густайнис тӓӓрмд

«Политиклә» йосндан таньлддж,
Шүднәишъ үнәр фашистирәс
Сургъмдж авад, ода,
Орчлнъ авлсн ноолданас
Урд хол бәәгъад,
Намаг угачн эврән
Нарт дигән олдж
Нарн мандлх гигъад,
Хара давулсн цаган
Хармндж бийән гемив,
Түүрм нүдинъ сексид
Тер дотрап ханв,
Ун меддж, ягъвчн,
Уклән тосхв гив.
Гурвн сарин зуур
Густайишисин нуднд, калидорар.
Кесг, дегтрт буульгдх,
Күмни кеерүлмдж болх,
Төрскнәннъ хүвин төлә
Тамд чигн орх.
Сәәхн залусиг хулхагъар
Сө авч гарла,
«Менд бәәтн, үүрмүд,
Менд нартд келтн» — гисн
Күчтә улсин хәәкрлгън
Күнъкндж камермуд чичрүллә.
Хәрү эс ирсәрнъ
Хагдсинъ профессор медлә.
«Тоомсрта, күндлх әмтн
Тедн!» — гидж санла...
Толгъанъ халун гал
Темриг профессор негт

Гарлцсн көвүгъән мет,
Гурвн хонгин зуур,
Орндгиннь өөр үрглдж,
Ормасн көндрлго хәләлә,
«Ус, ус!» — гигъад
Ухан угагъар тунъшхләнь,
Кружкасн эвтәгъәр ундинь
Киитн усар хәрүллә.
Олна ноолданд тиигдж
Олзан күргсн болла.
Гурв хонад Темрд
Генткн серл орв.
Өврдж төгәлнъгдән хәләдж
Өөрән профессориг үзв.
Бәрлдәнәс диилгәтә гарсн
Бийнь менд салдсшнъг,
Темр байрлдж инәгъад
Тагчкар дакнас унтв.
Асхн шидр сердж
Аргъул Темр өндәв.
«Кевтти, кевтти!» — гидж
Көгшә хургъарн, занъгъв.
«Сальк авч кевтәв —
Сөөлнъкә дуугъар Темр
Хәләдж байрлсн өвгнд —
Ханджанав!» — гидж келв.
«Гурвн өдрә пайктн
Гемтән хаштагъан бүкл,
Эдлтн!» — гидж профессор
Ээджин эвлүн гарар
Өдмг, хаш Темрин
Орндг деер Тәвв.

«Эн гемтсн өдрмүдт
Эрс күн цокву!» — гидж
Өвгнäs Темр сурв.
«Одр болгън гилтä
Орүгъяр цокнä. Болв
Та Темр ода
Тагчг кевтти. Чидлän
Арвлх кергтä. Иим
Äмшгтä өвчнä хөөн
Хотас деер эм
Ховр,» — гив профессор.
Аман хашд күрглго
Аргъул, өрмг заагт
Дүрätä цевр цааста
Дегтрän Темр кондäv,
Киилгиннь захас, хургъарн
Карндашин гол татдж,
Ухрин ишд зүүгъяр
Уутьхн нүк кегъäd
Тер голиг орулдж
Тагчкаp ухалад кевтв.
Хар му уха
Хооран көөхär профессор:
«Темр, сонъгсти — гив —
Тана му үздж
Түрү зүдүлä харгъснти,
Тиигджäгъäd, сәнчн болх.
«Что без страданий жизнь поэта
И что без бури океан!» — гисн
Лермонтовин халун үгмүдтä
Лугшсн шүлгүд меднт!
Күмни джиргълиг олид

Келәд үзүлх дууч,
Маш ик джиргълин
Му сәәг цугтнь
Эргүләд газа дотринь
Эврән үзх зөвтә...
Нег дакдж, кезәнә,
Нойн Медичи (43) өргәдән
Нутгиннь сәәчүд дуудад
Нәр, карнавал кедж
Олн гиичир заагтнь
Одн метәр йилгърсн
Билгиннь күнъкәнәрн туурсн
«Божественн комедь»⁴⁵ бичсн
делкәд нерәрн күнъкисн
Данте Алигер бәәдж.
Акчмд карнавал санлтн:
Агъар духугъар канъкнна..
Оркестр, би ниргнә...
Айис өрәгъәр нисдж
аргъул эм көндәдж
әрә үләсн салькнд
әргддж нәәхлсн хулсншнъг
әмтиг бид нәәхлүлнә..
Күрл мөнъгн шавшсн
Канделябрмүдин⁴⁶ минъгън шамс
Нувчинтә герл асхдж
Нәәрлсн заалиг герлтхнә.
Ора деерәс цацгдсн
Олн зүсн өнъгтә,
Серпантин, конфети,⁴⁷ негт,
Соньн орна цасншнъг
Эргдж ганхад ундж
Эм, толгъа орана,

Деегшән джиссн харадашнъг
Дуута маэстрин⁴⁸ гар,
Айс дахулдж закад,
Агъарт халяд ниснә...
Нәәрин гилвксн торгън
Нуурин усншнъг дольгарна...
Нойн Медичи гиичпрәс
Нертә Дантег хәәнә.
Болв цуг гиичнр
Бийдән маок⁴⁹ зүүсн
Кен альд йовхинь
Күн медхш. Тииклә
Керсү нойн цааснд
«Сәәг кен медв?» — гисн
Сурвр бичәд цугъарад
Нувчинән әмтн секлго
Нернәннь ормд бәәдлән
Бичәд хәрү өгтхә — гидж
Биилсн гиичнрт тарадж.
Зәрмснь Аристотеләс⁵⁰ экләд
Зун джилмүдин философ
Тер цагт күргдж.
Туудж, зәрмнь, хәләггәд
Цецн хәрү өгдж.
Цуг олн хәрүггәс
Медичи ахр гисн:
«Мууг медснь» — гисәр
Олнас дуучиг олад
Өөрдәд тоодж мендлдж...
Темр, цаг ирх
Та чигн сә үзхт.
Моабитин бәәдл тодлдж
Мөнъкд мууг гәәлдж

Седклининь күйц болсн
Саяг амтнд дуулхт». — гидж
Темр: «Ханджанав» — гидж
Тагчкар профессорур хялав:
«Гитлерин сүл салдс
Газрт орсн хөөн,
Нар гиичд дуудж
Няр кехвдн» — гив.

Х

Сөөнь өрэл. Тагчг.
Сентябрин сүл өдрмүдин
серүн, чиигтэ, намрин
салькн терзэр ордж
камерин эрс долана.
Киитн. Темр нимгрсн
хуучн өрмгэрн бийән
хучад моголцгрдж бөкчивчн, —
киитн голд күрэд
көл гариг көкрүлнэ,
безгтэ мет цогц
бэргдлго орндгт чичрнэ,
шүдн бүлк таслдж
шүрүтэггээр өргн цокна.
Нег хэврггән дулалдж
наадкурн Темр эргнэ,
Нургъ, өрчән солэд
Нүдән анэд кевтнэ...
...Шуургъта, кииттэ газггас
шуукрдж, гаран цокад
герүрн гүүдж орад
гергән үмсдж, Хувцан

адгъдж тӕӕлӕд, буслджах
ӕмтӕхн цӕ уугъад
«Халун, бӕтджӕнӕв»! — гидж
форточк кӕцднӕ секӕд,
толгъад ӕдрт цуглрдж
тодлгдсн шӕлгӕдин дара,
цааснд буулгъдж бичдг
цаг ода сангдв.
Столин ца дегтртӕ
суудж бийӕрнӕ шилтсн
тагчк Кемалин нӕдн,
таалмджта джӕӕлн дун
«Кезӕ Темр эн
кӕдлмшӕн чи чилӕнӕч,
арвн хойр ӕӕрдв
амрич!» — гидж сурснӕ,
Тӕӕрмин киитн камерт
Темрд ода сонгсгдв.
«Сӕӕхлӕ, мини, сӕӕхлӕ
сонгсич, намаг, сонгсич!
Хар санан угагъар
халурхад зӕрмдӕн, урд
гундасн болхла мини
гемим тӕвич, иньгм!
Германа ӕӕмшгтӕ тӕӕрмд
гӕрмин икинӕ ӕзджӕхдм
седклим мини дулалсндчн
сӕӕхлӕ ханджанав» — гив...
Эв уга гарар
эргӕлӕд ӕрцднӕ халсн
халаста, цагъасн, нимгн,
хур, салькн, нарнас
хӕврӕд ӕнӕгӕн геесн,

салврад элсн, киртә,
салдсин хуучн киилг;
шуургъ, киит үзсн
шунъгъриг ташугъарн тасрсн,
шидмсәр бӯс кесн,
шалвур; өрмг, хувцнь
Күүнә цогц ода
киитнәс хальчлдгнь уурв.
Хаалгъин тоормас аәрстсн
хәәрлт угагъар йовснас
хавдрлсн шархта көлнь;
ик газрин зурад
йилгърсн голмуд,— цудцта,
багълиц атхсн төмр
бугъугъас гарсн бәдәртә,
ургъдж кирәр дүүрсн
үзүрәри шуурсн хумста,
хуурчин нәрхи хургъта
хатмл хойр гарнь,
Чидлән гемәс алдсн
чинән уга цогцнь,
хуучн өрмг мет
халу бийдән бәрхш.
Цусн биш, мөсн
цудцдар гүүсн болна,
зүркнд күрәд, минъгън
зүүгъәр түүг хатхна.
Арагъан зуудж мөсләд
аргъул Темр өндәв.
Бийән невчк дулалхар
босад нәәхлдж ишкв.
Уйн резин кевтә
үйәри көлнь нугърв.

Күүнә мет көлнь
келсиг сонъсдган уурв.
Му ухалдж Темр
мусхлздж хәрү суув.
Хар пайкин өрәл
хугьлдж чидләри мерв.
Кемр цааранднь никлә
Күмнәс, дууч, хагъцхч
Ухал, ухал!» — гидж
уурлдж бийдән закв.
Гимнастик кехмн гидж
гар, көлән тинилгъв,
көндрлгънәс дарунь муурад
көлстә манънагъан арчв...
Нүдн телгдсн мет
нөр төрүц өөрдхш,
Цуг өнъгрсн джиргъл
цагин холас үзгдв...
Акчмин зуур өмннь
алтн нарна тольд,
асхн шидр цагъасн,
адрута эрстә Казанә
бәәшнъ, кеердж босв.
Будн заагас өсдж
негт зүүднд мет,
«наар, папа» гигъәд,
гаргъсн ганцхн күүкнъ
гаран дууддж татв,
шанагъан түшдж гейүрәд
шилтдж цаас хәләгъәд,
халхарнь гооджсн гашута
халун нульмсән арчлго,

тöгрг чирāтā кöркхн
таалмджта Кемāлнь дакнас,
хärүнь иршго бичг
холур бичгджāхнь үзгдв...
Гар эс күрсн
герлтā шүлг, дегтрмүдин
утх ухан ода
ухагъинь оларн дүүргв...
Темр толгъагъан саджад
тер хол цагиг
дакнас, шинās джиргъкинь
диглдж, цаган āрвлдж,
öдр сö уга,
ормасн босл уга
кöдлх билāv гидж,
кöөрк, ода санв...
Түүрмд орсн күн
талданар джиргълāн тоолдж,
өнъгрсн хол цагиг
онъдан нүдär хālāнā.
Ганцхн кöдлмшин ашар
газр деер үлддж,
олн байран хāāsиг
öмārāн хүвүр дуудг,
айстан хара бāāхлā
атхсн усн метär
цальград хоосар давдг
цагин үн медгднā...
Тнигдж ухалджатл холд
тенъгр хагърсн мет
Күнд бомбс унад
күрджннāд дун сопъгсгдв,

пол, эрс чичрэд
профессор бас серв.
Бомбс дуугъан тасслго
Берлиниг деерас күүчв,
утана гашута үнр
уутьхн терзәр орв.
«Моабитд аамшг уга
манахс...» — профессор
нөөрмү бәәдлтәггяр өвшәггяд
нүдән дакнас аньв.
Товмуд, пулемет холд
тенгър синчснь сонгсгдв,
деерас самолетмуд эргдж
догдлулдж Берлиниг темтрүлв,
негт уулмуд ораггярн
нурад унсн мет,
газр сүртәггяр күрджннндж
галар авгдснь медгдв...
«Хәрү герүрн нисх
хүвтә дживртә начдуд —
бирдирин нигт нүүриг
Берлинтәггинь мергәр күүчтн,
дакад, декад!» — гидж
дуудад Темр байрлв,
бийнь хортдин толггяд
бомбс хайсн болв.
«Ах, сәәхн дүүнр
акчмд дживриннь захд
суулггяд деешән халяд
сәәхн төрскнүрм күргхнтн,
акчмд эндәс гарггяд
Арәсәггым үзүлхнтн!» — гив.

Ургсн хулгънс нүкнәсн
үүмдж поолар гүүлдв,
орндгдт суусн Темрүр
ормадж хәләсн болв.
«Таанр ямр гемәр
түүрмд орсмбт?» — гидж
Темр инәдж үүрмг
теднд пайкаси хайв.
«Бичхмн, бичхмн!» — гидж
бийдән Темр закв.
«Тассо⁵¹ сулдсн Иерусалимән
түүрмд эс бичлү!
Күнъкән Чернышевский⁵² седклән
камерәс эс үзүллү!
Цокциннь өвч диилдж
цагиннь зөрг үзүлсн
Островский⁵³ одахн эс
өврджтә үлгүр өглү!
Бичхмн!» — гидж Темр
болгъадж уха тунъгъав
Карандаш цаасан авн
көшәд генткн ханяв...
Амндан бүләкн цусна
амт меддж менрв.

XI

Газр деер, джиргәлд
гемәс мунь уга.
Болв хортна түүрмд
бәрәнд күн гемтхлә,
кемр каамерин мишгт

күнд чини зовлнъгд
Кохин хорха немгдхлә...
Көөрк, көөрк Темр!
Эрсин күнд чолун
өрч дарсн болна,
уудьвр хар шовугъар
уха дживрären цокна...
«Шам бүрксн термин
шар зевтә төмр
күүнә цогц даахий?.
Кедү минъгән уцн
гар — нүүрин альчурт
гүргдсн болхв? дундагъурнь
шуулад түүг утдулад
шамин термәс боохла...
Болв түрүггәс аадж
боодгән ца бултхмби?.
Хортдин гаргъх гемиг
хоолан эврән боохмби?.
Угин чидл — үлдиг,
үзләв, медләв, бәрләв...
Уг үннлә нилүлдж
ухагъар дүүргдж хахла...
Уга! чидл бәәтл
үкклә ноолддж бәрлдхмн,
Гитлерин яльч үклин
гаринь таслхмн — гидж
камерт өдр иртл
кесг уха Темр
кевтәд, дотран ухалв.
Густайнис серсиг меддж
гартан, цуста альчур

гашутагъар инәмсдж үзүлдж
гейүрдж Темр келв:
«Гучн тавта настам
Гитлерин түүрмд нанд
заяч чидлән үзүләд,
зовлнъ улм немв...
Уннүр зөргтәгъяр хәләхмн,
үкл хол биш...
Та, профессор, тиигджәгъад,
түүрмәс әмд гархла,
төрскн нутгтм нанас
халун менд келит,
хол Казань балгъснур
герүрм мини хайгар
гергндм зәнъг өгит...
Нәәмтәдән ончрәд үлдхләм
намаг Төрскм өргдж
таалсн эк эцк мет
Тукай⁵⁴, Пушкиниг умшулдж
пионер, комсомолар дамджулдж,
партин даранд күрглә.
Билгим мини үздж,
болгъадж эвләд өскдж,
бичәчин нер зүүлә.
Хөрн зургъата настам
хүвтә гарарн Горький
шүлгүдим мини көндәдж
шүүгъад: «бич!» — гилә...
Кесн багъим темдглдж
күндтә орден Төрскм
«Өс!» — гигъад мини
өрчдм энъкрлдж зүүлә...

Орчлнъгд къркхн гисн
(онъданар кен келхв!)
Ор ганцхн дурм
өөрм оньдин йовла...
байр, хъв нанла
багъасм, профессор, үүрллә...
Арвн доладгчас авн
Арәсә хүвлә үүрллә...
Дән. Түрүн өдрнь
дуудлгъ күлälго би,
бу гартан авад
барун үзгүр темцлäv...
Генткн джиргълдм унсн
гүрмтә күнд цагла,
шарклсн хар зүрктә,
шуукрдж,
 түнъшсн газрар,
утан, гал, цусн
үкл заагур йовад,
Гитлерин нүкнд күрх
ганцхн ик күцлән
зүркндән дур мет
зүүдж хадгълдж өсклäv...
Оргн, падрсн теегмүдәс
сөдән занъгърсн утан
үкджәх газримм цусна
ур болдж үзгдлә.
Багъ сәәхн джиргъллим
байрта өдрмүд цугглрдж
шавмудан нанд үзүлдж
Шугшад уульсн болла.
Шүлгүдм дарагъарн зогсдж:

«Шүүврин өдр ирв,
саяхн хурц үгмүдән
селмин хурц ирәр
соль»,— гисн болла...
Төмрәр мет зүркәрн
Төрскән халхлдж болхла,
байрлдж өрчәсн сугълдж
би Төрскән бүркдж,
олн заагас бийән
онц хүвтәд тоолад
үүрмүдтәггән мендлдж, профессор,
үклән тосх биләв...
Би ганцхн бишл.—
бум сай әмтн
багъчуд, көгшд, тиикд
бу бәрдж чадмнь,
туурсн паартин дуудврар
төрскәнннь төлә босдж
туульин баатрмуд метәр
толгъа, зүрк, джиргълән
төрскндән белгллә. Болв
таанкс, самолетмуд, таанкс
тег, балгъсд, хагълла...
Нег дакдж, намрар,
нарн гарх үзгүр
Дөчн негдгч джилд
дивизмүд көөгддж йовхд
өргн Украина теегд
өмнмдн самолетмүд үзгдв...
сүл, дживр хойртнь
сарвасн фашистнрин темдг...
Теегәр гүүлддж цугъар

тарад бидн киисвдн,
«ТТ», автомат, буугъар
төвлдж оларн хавдн...
Тедүхнд скирдлдж хурасн
тарана деер, негт,
газрт санапр идшлсн
гууджмулмуд деерäs үзсн
элä мет, самолетмуд
ээрдж элкдäд нисв.
Скирд төгäлдж, өөрхн
селәнä äмтн гүүлдв.
Фашистнр скирдиг деерäs
фугаск хайдж шатав,
көгшдүд, берäд, бичкдүдиг
көөдж пулеметär хадв,
галзурсн хортд дөөглдж
газрт цугъарагъинь үлдäv...
Нег тав күрсн
нигт шар үстä
көвүн көлән чирäд,
көөрк, манур мөлкв,
«Папиг үзвт, салдсмуд!
папам цергт, таанрла,
паапим дуудтн!» — гигъäd,
профессор, көвүн уульв.
«Тедн намаг цокв —
тенъгрүр көвүн заадж —
тедниг зактн!» — гив...
...Балгъсд, селäд, балгъсд,
боодгуд, голмуд, теегмүд,
эргс, шатсн модд,
эзн уга үжрмүд,

хаалгъс тоосн... мана
харал тавон амтн...
Гарасм, эн гарасм,
газрт орсн фашистнрин
тоог,

негт болэгта
түүрмд суугъад,
суусн
өдрмүдин то тоолджах
өөлсн күн мет,
халәдж зөөрән тоолсн
ховдг, Пушкинә баатр мет,
то икдх дутм
түүг багъ гигъад
өсгх аргъ хәәләв...
Өвлә,

ухан угагъар,
оошктан шавта би
хортдин гарт бәргдәд
харал заячдан тәвләв»..— гидж
көшәд Темр ханәдж
кенчр амндан күргв,
Тагчг санджагъад цааранднь
тууджан күцәдж келв.
«Маанриг мет эздүд
малан бәрсн болхла —
күмн харгъндж газр
көдә болх билә...
нег дакдж харулч
«наадад» терзәр хагъад
хойрдгч наарт унтсн
хөрн кү алав...

сар лагерт бääггäд
шавм невчк татгдв,
үүрмүд үүрмүдән олдж
ухагъан хоорндан сольлцв.
Зулад партизанмүдлэ ниилх
зура тоолдж кевдн,
Командир олнас шүүдж
Компас⁵⁵, утх олвди.
Тер кемд Курскин
туурсн бärлдән экллä.
Гитлерин цергнь цöрдж
Германь салдсмуд хäälä.
Немшмүд фронтд гарсн
нүкд маанрар хаахар
харалгъсн Власовин цергт
хург кедж дуудла.
Манггьдуртнь батальон цуглулдж
машид лагерүр көөв.
Хот цатхдж өгäд
харнъгьу сөөггяр кöндрв.
Дакад батальон цуглулхднь
дөнъгән күргтхä гиггäд
партийн комитет намаг,
профессор, лагерт үлдäv.
Зәнъгяр, түрүнк батальон
зургъан машинä, партизанмүдт
зөвär дөнъгән күргдж.
Зовлицг, үкл үзүлсн
немшмүдäс тедн öшäггән
немртäггяр күдцднь авч...
Харнъгьу августин сөөггяр
хойр зун күн

кеер кӧдлмшт йовад
кӱрз, утх, биилӱр
хӧрн харулчнриг токарад
хаалгъан олад гарв.
Холас партизанмудин командир
ханлт нанд илгӱв.
Олн ӱмтнӱс негн
оньдин олдна. Болв
санамртсмб, ягъсм, мадн
саглхан кӧдлмштӱн мартад
ховчиг таньлго алдад
хойр кӱн бӱргдвдн.
Наадксиг манрар дамджулдж
неринь меддж бӱрхӱр
дарунь халго лагерӱс
давулдж Моабитур кӱргв.
Эврӱнн джиргӱлӱн танд
ендр кӱртл келвв.
Кен, кезӱ ӱкхинь
кен медхв, зуг
дакад нег сургчм
дегтрм, профессор, хадгӱлдж
тӧрокн мини нутгурм
та, менд бӱӱхлӱ,
Дӱӱнӱ хӧӧн илгӱдж
дурим мини келит,
зӱркндӱн тӧрскӱн бӱрӱд
зӧргтӱгӱр ӱкв гигӱт.

«Кевтнäv. Цуста ханядн.
 Келх зәнъг уга.
 Бича уйд» — гисн,
 бичкхн телеграммшнъг цаас
 параш асхдг öрән
 поолин чолу öргäd,
 тävтхä гидж öвгиг
 Темр сурв. Профессор,
 тендäs, öврдж, бас
 тәмк метәр мошксн
 бичг авч ирв:
 «Бичä ä. Фашистнрт
 би наадксиг гаргъшгов.
 Сурлгъна хöөн — халгън.
 Сүрдджäхшв. Болв халгъ
 би күлäхшв». — гисн,
 бичг умшдж Темр
 болгъадж тäälхär седв.
 «Күлäхшв». Зöргтä Андра
 Күнд түрүгъäs äädж
 бийән дүүджлшгонь лавта.
 Болв ямр ухан
 толгъаднь орсмб!» — гидж
 Темр бийäсн сурв.
 Теслт угагъар манъгъдуркиг
 күлäдж, урдк ормд
 Көгшägъär цаас хälälгъв.
 Болв хärү уга.
 Бийнь Андра менд
 бääsн болхла хärү

өгхнь лавта. Угадж.
Öөрхн ингнь угадж.
Эврәннь ахр джиргълдән
әнъкp кедү үүрмүдән
гашута дääни галвд
геесн болхв, Темр.
Болв Андpa энд
болд чолуна тамд,
тöрокнäs холд фашистpин
түүрмд, эрс гатц
талдан камерт суувчн,
әнъкp гарлцсн газрас
эврä ганцхн күн,
Темрин ишксн газр
тег, гол, балгъсдиг
нүднәннь цецгäд бас
нег цагт үзссн,
негн болдж Темрlä
цус махан äрвллго
цö галас сүрдлго,
харнъгъу сöөг олзлдж
фашистpин манулчнpиг, негт,
мис метär аргъул
мöлкдж утхар нугърслсн,
Андpa күүнä газрт
ах дүүгъäs öөрхн
ор ганцхн иньг болла.
Ода Андpa уга гидж
Темрин дотрнь харлдж
түнъшäд седклнь зовла.

XIII

«Господин кўндтә профессор,
гурви сарин зуур
гемшәл келлго бәрсиңд
гемимдн тәвтни!» — гидж
газр дорк кабинетд
гестапин мөшкәч майор
Густайниисиг мусхлэдж тосв,
гарарн стол тўшәд
«суутн!» — гидк үүдндк
салдсиг гартха гив...
«Хадгълхнь мөнък» — гидж
харар гадртнь барлсн
шар зузан паапк
шилтдж бийнь хәләгъәд:
«Профессор, арвдгч джилд
Пиитрин университет чиләлт!» — гидж
Цугиг медсн бәәдлтәгъәр
Цаас умшдж келв.
«Төрснәстн Моабит күртл
тана хаалгътн ил,
негкн сурврт, зуг,
нанд хәрү өгәд
Прагур герүрн хәрдж,
профессор, амртн!» — гигъәд
сурврч тагчк өвгнүр
сөрсн хәләцәр хәләв,
герлтсн орденан көндәдж
«Герай!»⁵⁰ — гидж майор
гарон газран медүлхәр
Густайнияс литвинәр сурв.

«О Литва, О Литва,
ойчизна моя» — гидж
Мицкевичас польшар умшдж
«медрлм медтн!» — гисн
монхгин мелмасн хәләцәр
майор өвгнүр хәләв.
Күндтә күүнә джиргъл
киртә гартан бәрснас
бичкхн бузр хүвән
бултулл уга майор
бәргдсн профессорла күүнддж,
бийнь әдлцсн болдж,
дотран сурврч байрлдж,
деегүрддж кабинетәр йовднънв.
Өврддж уга, үүднд
өвгн тагчк.

М а й о р:

Барздаускас, мини нерм.
Би Клайпедасв.⁵⁷
Эн Моабитин әәмшгтә
әнллгънә газрт зәрмдән
эврәннь әмтнлә харгъхлам
элкм мини урсна.
Танла әдл нутгтан
тоота залус заагас
непнь нааран тусхла
нүднәсм нульмсн гооджна...
«Кёорк, Литва мини...
Каунас..⁵⁸ туурси Гидемин..⁵⁹
Тууләс босдж үзгсн
«Төмр чонмуд»...⁶⁰

Профессор

Тинм.

Тер «тöмр чонмудтн»
Күмнә яс джаджлдж
Каунасиг чиләдждгдж.

М а й о р :

Цүүглдхәр седжәхшв.
Цусн негн танла
Цецн күн гигәд
Күүндхәр би седләв.
Келлтн нанд, профессор,
Минокд күрон Гидеминә
Мөнък зөргиг альд
мана Литва геесмб?.
Смитонас⁰¹ велосипед унад
Селәд төгәлдг цаг,
галуд күчәр авулдг
гәәвгәя цаг ягъсмб?.
Донелайтис, Мейронисин⁰² күнъкнск
дун альд тарсмб?.

Профессор:

Гидемин орсмудла ниилдж
германцнриг цоксн мөн.
галуд... би лингвиств.⁰³
Гемшәлән нанд келтн...

М а й о р:

Немш хувц үздж
намаг буругъар медджанят.

П р о ф е с с о р:

Та партизанийт?

М а й о р:

Төрскндән дурта литовцв...
Болв та профессор,
болгъатн, үлү авчанат...

П р о ф е с с о р:

Ода бийиннь дүрстят

М а й о р:

Олн экспертмүд халәдж
тана гемитн лавлв.

П р о ф е с с о р:

Тинклә ямр төрв?

М а й о р:

Танла немш сурврч
талданар күүндх билә.

Профессор:

Газр дээр эндрт
героймуд болн аямтхас
Гитлер болн Советмуд,—
гурвдгч келн уга!

Майор:

Тана наситн, медрлитн,
тоогъад, тоомсрта Гиммлер,
нег сурвр тавад
нанд харултхя гив.
Болв үн келтн.
Бенешин агентмүд таньнт?

Профессор:

Уга, таньхшв.

Майор:

Ухалтн. Улика баянн.

Профессор:

Узүлтн. Соньмсджанав.

Майор:

Бенешин зургта
дегтр
бултулад юнъгад хадгълвт?

Профессор:

Тер деггритн би
төртән авсн угав.
Аман харсдж нутган хайдж
Англур зулсн президент
танд аамшгтә болдж,
төр кевт?

М а й о р:

Хәрүтн, профессор, гөнъгн,
харллгъ багърулдж бәәхш.

Профессор:

Гөнъгний? Болв цааранднь?
гемшәл келти, үзүлтн.

М а й о р:

Гуссин⁰⁴ келнә туск
гүн ухата көдлмшитн
мана сургъульта әмтн
малтад үндсинь хәләгъәд,
Гуссин үгмүдәр та
Германиг муутхджт гиджәнә...

Профессор:

Сансн угав. Болв,
Седклм оньдин негн.

Гусс Гитлерин өмнäs...
Гун ухан. Цараннь...

М а й о р:

Бозсин трактат юнъгад
библиотекдән хадгълдж бәрвт?
Газрин бәädл сольх
Гитлериг муутхсн дегтр
ямр ухатагъар та
юнъгад гертән бәрвт?

Профессор:

Дөрв зун джил хооранд
делкäd Бозси таньгдсмн.
тиикд. санхнь, Гитлер
төрäd уга билä...
Болв Гитлерин өмнäs
Бозси... гүн ухан.

М а й о р:

Дөрвн зун джилий?
Дөчн хойрдгч джил
Англäхн эн дегтритн
агитац кехär барлдж,
нувчинär границ гатлгъдж
негт хор метär
тарадж уха хутхсиг
та, профессор, медит?
Хälälтн (дегтр үзүлнä).

Профессор:

Англахн Боэсиг барлсиг,
андгъарлсв, медсн угав.
Болв тедн Боэсиг
барлхла — чик кедж...
Гурвн хаалгъар йос
гартан авсн тиранимудас⁶⁵
әмтәр шүүгдджд батрснь
аәмшгтә... чик үгмүд.

М а й о р:

Келтн, Бенешин агентмудәс
Кениг та таньнат?

Профессор такчг.

М а й о р:

Итктн профессор, такчгарн
ик эндү кеджәнәт.
Болгъадж, сурврмудим ухалдж
бәәдждәгъәд хәрү өгтн.
Ода би танд
Онъгдан сурвр тәвнәв.
Танла хамдан камерт
Темр — кел бәргдсн
Советин бичәч сууна.
Санлтн, нөөртән, халурхад,
ухан угагъар, гемтдждәгъәд,
ууртан, кенә нер
келнә?

Профессор:

Күүнә биш
Эврәннь нерән мартв

М а й о р:

Та, күндтә профессор,
тер бичәчиг чикәр
медтн. Бичәч биш тертн.
Мануртсн тенъгр дуулад
дурни әмтәх үзүләд
делкә саатулдг бичәч
биш тертн. Утх,
бомб бәрәд мана,
мана салдсмуд алсн
му ухата деермч.

Профессор:

Нань сурврмуд угай?

М а й о р:

Сантн. (кнопк дарад)
Хот өгтхә!
Шарсн, ур гарсн
шимтә мах, джилвтүлхәр
серәгъяр майор хутхдж
сорад адгъдж иднә.
Уүдн хоорнд өвгн
уха тунъгъадж тагчг,
сурврчур хәләл уга,
сууна.

М а й о р :

Хойр час тапла
хара давулв. Келтн
Сяаняр эс болхла
сурлгъ талданар эклиäv.

П р о ф е с с о р :

Күләджәнäv.

Майор, уурлад:
Профессор, медти та,
Париж, Праг, Европиг
Наполеона хөөн дакнас
Нарт чичрүлси Германя .
гурвдгч империн офицерлә
гар бәрлдхәр седджәнät.
Эвлүнәр эс болвчи
эврэгъән би күцхв.
Кемр та урд
Келнә профессор болад
күндтäd тоолгдджасн болхла —
ода юмн бишит!
Урдкиг тоод авдговдн!
Түүрмд суух бәрätä
тонулчас йилгъäs угат!
Мини чирäd та
маш ик чидлтä
мөнък Германь үзджәнät!
Салдсмуд, белн болтн!
Санвт, профессор, келтн!

Профессор:

Күләджәнәв, баатр.

Майор:

Салдсмуд, өвгиг джөөлнәр,
сууси ормднь орадж
негдгч номер кетн.
Негдгч номер, джөөлнәр.
Салдсмуд нәрхи деесәр
сууси өвгиг орав,
хойр талнь гарад
хойр захаснь татв.
Өвгнә нүдн көкрдж
Орчнь хагърси болв.
Ухагъан геедж, көөрк,
угдигъад дееснд унджв.
Ууртагъар салдсмуд өргдж
ууцарнь газр цокв,
Күрнъгтрси цуси амнась
көөстрдж хамраснь гооджв.

XIV.

Хойр, салдсин хувцта,
хурнаста чирәтә өвгн,
харм төрси бәәдлтәгъәр
харгъцси профессориг өргдж
камерин үүд татад
күндәр орндгурнь өөрдв,
«бирдмүд, бирдмүд»— гндж

бурад бийснь гарв.
Шин дежурнмудин ардас
шинджлдж Темр хэлэв,
«Салдсмуднь чилджэдгдж — гидж
санн Густайнисүр эргв.
Чирәннь көкрдж хавдрлад
чивсн күүнә бәәдлтә,
газрт орндгас күрэд
гарнь салдагъад унджв.
Бәәсн чидлән хурадж
босхар Темр күчлв
Өвгнүр аргьул өөрддж
өвдглад, саналдад, суув.
Киилгәсн кенчр таслдж
Көөмгтә чирәгъинь арчв
Урлиннь захас гооджсн
уласн цусинь арчв.
Өндр цагъан манънагъинь
Өндәлгъдж Темр үмсв.
«Моабит, Моабит — харалта
мана заяч—гив.
Ус авад амнднь
урлиннь секәд дусав.
Арә көндрдж киилсн
арсн ясн хавста
өвгнә өрч хәләгъад
өөдән толгъагъинь жев,
Нүднәснь эврән гооджсн
нульмсан арчад санв:
«Кедү күүнә джиргъл
күүчсн болхв, дән.
Дән... Капитал... Гитлер...

диалектик. Болв профессор
Густайнис эврәннь медрләрн,
гүн хурц ухагъарн
кедү алдр олз
күмнд күргх бәәсмб?
Газрин гүүниг, тенъгр,
герл, агъар, тенъгс,
аатомин әәмшгтә нуувчиниг
әәмшг уга ухагъарн
күңджәх, алдр медрлтә,
күмн ягъад тегәд
Моабит, Бухенвальд, Освенцим,
Майданекд ягъад күрсмб?
Гитлерүр күрх хаалгъ
газрт ганцхн бәәсмб?
аль догши эндү
әмтн тиигджәгъад гаргъсмб?
Газрин кеерүлмдж болсн
гәәхмджтә сәәхн балгъсд
өмсн чолунд тарх
ор ганцхн хаалгъ
өмнимдн бәәсм, тиигтлән?
Сай бичкдүдиг өнчрүлх,
сәәхн залусин джиргъл
дүүвр насиднь таслх
делкәд негкн хаалгъ
делгрсн бәәсм, тиигтлән?
Мана зовлиъ, үкл,
Моабит, Освенцим, Майданек,
галвас әмд гарсн,
газр, бичә мартич,
маанрин гашута хаалгъ

мөнъкинд бичә мартич! — гидж
уудьврта уха ухалдж
удан Темр суув.
Ор ягъдж цаәсиг
өдр ягъдж эклсиг
медсн уга. Нүднднь
мануртсн Арасә үзгдв,
дәәнә хөөнк джиргълд
делкә бийән үзүлв...
Төрджәх шүлгүдин айс
Темр холас сонъсдж
үүмсн ухагъан хурцлдж
үгиг дигтнь орулдж
цагъан цаас дүүргәд
цеврәр шудтнь бичв:
«Бичкнәсм авн намаг,
байрар джиргълим дүүргдж
таалдж өксн ганцхн
туулин орнас сәәхн
Төрсн мини сонъсич!
Толгъамм экнә уханд
Маркс--Ленинә сексн
мөнък сургъмдж өгсн,
Ноолдани халунд батрдж
нарт делкән даджргсн
бум сай әмтнд
байр күцл болсн,
болд Партъм, сонъсич!
Сулдхврин сәәг медсн
Сансан оньдинд куцдг
холиг седкләрн өөрдүлдг
хүвтә алдр баатр,

седклим мини авлсн
Советин улс сонъсит!
Угин сонъгсврта даранд
Ухани гал орулдж
герлтä сäähн дуугъарн
газр ус дулалдж,
керсү билгин наарн
күмни хаалгъ сарутрулдж,
үннä күчтä чидлärн
үлгүр мөнъкинд кедж
уралан өмнк Коммунизм
угтдж ол дахулсн
Уүрмүд, дуучнр, сонъсит!
Седклärн, ягъв-чигн,
сäähнүр оньдин зүтксн
сонь делкä, сөнъсич!
Тагчкар өрчдм буслдж,
төрсн түрүн дуугъан,
негт газрин гүүнäs
нар олсн мет,
би, ганцхн таанртан
байрлдж өргäd нерäдлäv,
таанртан эврәннь джиргълән
тиикд, андгъарлдж, нерäдлäv,
тиикäs эндр күртл
тана нериг зүркндән
туган кедж өрглäv,
зовлнъ түрү диилдж
зörg тугасн олав!
Хортна гарт бärгддж,
хордад эс ääсн
эврәннь монъкин үнән

эвдрүлдж эс унъгъасн,
Советин күүнә нерән
сүрддж эс гутасн,
мини сүл дуугъим
мини сүл сургчим,
седклимм ганцхн күүцлим
сонъсдж цугъар куцәгъит,—
аврлт уга дәәнд
әмн джиргълән хармилго,
нарт шатасн фашистнриг
негн күртлнъ засит,
Моабитин тамд үксн
маанрин өшә күүцит!

XV

«А мини толгъагъим
аавм киргъв»—гидж
аргъул профессор келсиг
алнъгтрдж Темр сонъгсв.
«Зүүдндән биш, дууч,
зүүләд биш, ухатагъар
келджәнәв»—гидж профессор
келсн үгән лавлв —
«Барздаускасин кабинетд
баргуд намаг шуучхла,
генткн пол потолок
герлтдж эргәд, би
ухагъан геедж тенъсәр
усчсн болв. Зөвәр
дольга керчәд бархлэдж
уралан, уралан зүткәд,

гал чолун кӱвӱтӱ
газрт гарвв. Арвасн
нооста гарта ӱмтн
намаг бӱрдж авад,
«келтн, келтн!» — гигӱд,
келим чимкӱрӱр татад,
бахлурасм базгӱсн болв,
болв ю сурджахинь
би одачн медхшв.
Сергӱд, таниг ӱзӱд,
седклӱрн эврӱннь джиргӱлӱн
медснӱсн авн ӱклӱд,
Моабит кӱртл санв.
Угатӱн герт би
уугӱнь болдж тӱрлӱв.
Дӱрвн дӱ ардасн
дахулдж бӱлӱн икдӱллӱв.
Нег дакдж хаврар
ногӱан кӱкрдж наласн
нарта сӱӱхн ӱдрӱр,
би зургӱан настадан,
байрта паасхин ӱдрӱр
уульниц газаран гарч
ӱӱрмӱдтӱгӱн хӱрглӱв.
«Нанд шин махла
нӱӱрт белглв, гидж
негн махлагӱан ӱзӱлв.
«Киилг нанд эцгм
Каунакас авч ирв
кей?—гидж хойрдгчнь
киилгӱн маанрт ӱзӱлв,
ӱӱрмӱдиннь хӱвд дотран

үлү үздж би,
«а мини толгъагъим
аавм киргъв—» гидж
толгъагъан көвүдт үзүлв.
Тер өдрәс авн
джилмүд оларн нисәд,
джиргъл кесг хүвләд,
джирн джил онъгрв.
Ода, үклиннь өми
олнд кеснәннь то
таанрин керглә дүнъцүлхләрн,
Темр, гашута болвчн,
дигнь — киргъсн толгъа!
Делкә хортнла ноолдджатл,
Диогена⁶⁶ түрүн орчуллгъ
библиотекмүдәр хәәдж,
бәрлдәнәс хол биләв.
Таанр йосн баатрмудт
туудж кехнь—таанрт!
Унән зүркәрн иткдж,
үклән зөргтәгъәр тоссн
шин цага Коперниг,⁶⁷
Савонарол⁶⁸ таанрт, таанрт!
«Sapege aude»⁶⁹—таанрт!
Нанла әдл әмтн
нарт делкәд эртәр
багарн хурджасн фашистнрт
«болхн уга!»—гихлә,
талдан хаалгъар, тнигджәгъәд,
туудж йовх билә,
олн маанрин хүв
онъгдан болх билә!..

«Тана үнн—гидж
Темр профессор келв—
Болв та кесән
бичкрүлджәнәт. Густайнисиг
немшмүд суулгъдж гисн,
нег үлү чидл.
Густайнис фашистнриг харагъад,
гәәлдж гисн бас
халун ноолдана кемд
хойрдгч үлү чидл.
Густайнис үкдж гиснчн,
галвд хүвән харсджах,
газрт, итктн намаг,
гурвдгч үлү чидл»—гидж,
түнъгшдж кевтсн профессориг
тоомсрлдж. Темр келв.

XVI.

Темр эндр зүүндән
Толстой, Чеховиг үзв.
Хойр нертә бичәч
холас Темрүр, нааран,
зовдж гемтсинь сонъсад,
золгъдж ирсн болв.
Чехов больницәс гарад,
чирәнь хоорад цагъадж,
Толстой уха тунъгъадж,
такчг Темрүр хәләдж:
«Бичәчин күндтә нериг
бузрдлго бәрсндчн ханджанав.
Күмн чик хаалгъан

куцх удлго.»—гидж,
кѳмсгән кѳндәдж келв.
Темрин багълцг атхдж,
тѳвшүн хургъарн чинъндж,
хавтхасн Антон Павлович
хотин цаас гаргъв,
шикринь бийдән үлдәдж,
шуулад, тос, ѳдмгинь
«туслх ганцхн эм»—гидж,
Темрт Чехов ѳгв.
Чинән уга, эццн
Чехов тал хәләдж,
Эмәгъәд, дотран хандж,
«эврән эдлтн!»—гидж,
Толстой Чеховүр шилтдж,
Темр генткн серв...
Олн әмтн камермүдәр
ѳдр болгън гилтә
хотин тѳр эклдж,
хоорндан күүндвр кенә.
«Джиргъл хотин биш,
джиргълин тѳлә хот.»—гидж.
келгддж үлгүр болсн
кезәнък латинә үг,
цатхлнъгин үг гидж,
цецн хуучна уханд,
цагнь ирхлә профессор
цаәлгъвр эврәгъәрн ѳгв.
герлтә джиргъл тосхк
газра хотин олз,
тууджд хотин учрас
тѳрсн дәәнә то,

прагматизмүр өөрдүлэд ода,
профессор тоолдж келв.
Урд эдлсн амтта
олн зүсн хотин
ода амтинь амндан
олдж шүльсән зальгад,
бифштекс ягъдж хутхдгиг,
шиминь икдүлхин төлә
шүүсинь ягъдж кехиг,
кезәнък Грецд ягъдж,
күндтә амт цуглулдж,
дурлсан гинчир шүүдж,
дакнас идтхә гигъад,
бөөлдждг эм тавад,
болгъадж цугъарагъинь тоодгиг,
орс, парцуз, индин
олн хотин неринь,
келән доладж өвгн,
келад байссн болв.
Негт тер хотиг
нүдәрн үздж, гарарн
амндан күргад, бийнь
амтинь авсн болв.
«Тер хотас ода
түүкәгъәр чигн идхнь!
Болв Барздаускасин хотур
би хәләсн угав!» — гидж,
бийән күндлсн дуугъар
байрлсар профессор келв.
Ўүрнь харгънджахиг Темр
үг угагъар меддж,
өлслгънә чидлд лагерт

уйдсн залус санв.
Бийән бәрдж чадлго,
багъасн эркллгънд өсәд,
эврәннь джиргълдән тўрў
эс ўзсн әмтн,
Котелокан хормадан бултулдж,
Куухняс хол бишд
яс-ўс хайдг
яршгас, кўн угагъар.
ўўрмўдәсн эмәгъад бултулдж,
ўмкә загъсна толгъа
ўкс шулугъар шўўрәд,
ўргдж зулдг билә.
Дизентерий, талдан хальдвр
дотран орулдж гемтәд,
немшин эмчнрин шприцәс
нартас салдг билә.
Давс зәрмснь олад,
дўўрнъг котелок буслгъдж,
давслдж дурндан уудмн,
долан хонг «цатхлнъ»
дарунь чирәннь көкрдж,
дўўрәд көөмглдж хавдрлдмн,
көлән әрә чирәд,
көдлмшт гардган уурад.
муурад больницд орад,
модн хувц ўмсдмн
(ноомертә модн тамгъ
нўцкн көлднь өлгдмн).
Хаалгъиннь туршт олар
харгънсн кесг әмт
Темр бийнь өлсдж,

то угагъар үзлэ,
элкн урсад хоостснас,
эврэн түрдж зовла,
болв өлслгънэ чидлд
бийән өгсн уга.
Делкә хутхдж тамтрулсн,
дән, дән! кедү кү
тов, бомбар биш,
төвлсн сумар биш,
түрүгъәр дарсн болхв,
орчлнъгин сәәхн кеерүлмдж.
өмәрән зүтксн күмниг,
зооган кесн болдж,
зовлнъгар дарсн болхв.
Түүрмин камермүдәр кедүнь
түнъшдж ормдан кевтәд,
өлнәс шарлдж хатад,
өнъгрсн болхв, кедүнь!
Темр профессорин келсиг
тагчкар сонъсдж суугъад:
«Хоорндан бооца кей:
Хотин туск төр
каамерт эндрәс дакдж,
кехм биш. Үгәс
цадхшвдн. Болв бийән,
цагин күнд кемлә,
үгәрн өлслгъ халулдж,
улм зовнавдн»—гив.

XVII

Түүрмин әдл өдрмүд
татлдж дарукан дахулв,
өдр ирвәс муурч

өндәдгән хоюрн уурв.
Темр өдр болгън
төрсн шүлгүдән шүүдж,
чинән уга гарарн
чиклдж дегтрән бичв.
Густайнис чилгч сурлгъ
гейүрәд дотран күләдж.
дәәнә хөөнк джиргъл
делкән бәәдл санв.
Алдр күмни ухан!
Амд бәәтл күүг
седкләрн түрү диилүлдж,
сергмджтә ирхиг күләлгәнәч,
Түүрмин дарсн джиргъләс
талдан джиргъл өгнәч,
туульд мет дживрәрн
төрсн газрур күргнәч,
Чинән уга әмтәр
чидлтә баатрмуд кенәч!
Харгәнад, гемтәд бөкджәх,
хоһр күн камерт,
сай буута, селмтә
салдсмуд, танк, самолет,
цө. чолун түүрм,
Цергтә Гитлерин нутгт,
седкләрн нег мөслдж,
сүртә әәмшг болна.
Сөөгәәр цогцинь алвчн
седклнь даргдшго болна.
Ганцхн байр өдрт
газет эднд билә.
Советин цергин даранд

седкләрн эди билә.
Нег өрүн камерүр
наста дежурн ирәд,
козлду р нүдндән зүүдж,
камер болгъадж хәләв:
«Андра одахн Барздаускаси
аарцг заагурнь девсәд,
дотр түүрмин хашад
дүүджлгдв»—гидж келв.
Дундагъурнь нимгәр керчсн
дөрвлджн шар маргаринтә
хар зүсм өдмг
хавтхасн гаргъдж генткн,
хувадж хойраднь өгн,
«Фелькишер беобахтер» үлләдж,
хәрү бийнь гарв.
Алнъгтрдж Темр, Густайнис,
ардаснь дежурнур хәләв.
Гейүрсн Темрин бәәдләр
Густайнис учринь медв.
«Немшин келсн Андра
нөкдтний?» — гидж сурн,
такчгарнь, Темрин зовлиъгарнь,
таадж үнинь медв.
Седкл мерсн гейүрллгънд
саатуллгън үлү—гидж,
Гутайнис негдгч халхаснь
газет аргъул эргүлв,
гараснь,
газетд бултулсн,
талдан барар барлгдсн
тетрадин халх мет

цаасн доргшан унв.
Цогцан эргүлдж гарарн
цааснд әрә күрәд,
гүүлгдж нүдәрн умшад,
генткн: «Темр!» — гив,
«Курск, Орелин дорас
күүчгдәд зулси немшмүд,
Кременчуг ардан үлдәдж,
Киевүр улачуд өөрддж,
манахс авчадгдж! сонъслтн.
Муссолиниг дүүджлдж оркдж».
«Кен келв?» гихлә,
«Коммунистнр»—гидж өвгн,
бәрджәсн цаасан Темрт
байрлдж орндгасн үзүлв,
«Хүрм кей!»—гидж,
харгънджах хойр күн
хол дииллгъ темдглдж,
хар өдмгән идихәв.
«Кемр намаг эдгхлә,
коммунистнр эврәншь дарандан
авхий?»—гидж Густайнис
аргъул Темрәс сурв.
«Сән седкл зүүдж,
сарул хаалгъ хәәсиг
Коммунистнр, тодлтн, профессор
кезәдчн бийәсн көөшго!
Мана ухата әмтн
Моабитд бас маанриг,
эврәннь нүдәр та.
эс хайдж мартсиг,
эндр үзвт»—гидж,

хәрү күләси өвгид
ханад Темр келв.

XVIII

Бичджәх Темрүр хәвргәәс
болгәадж хәләгәәд Густайнис
«Шүлгүдәси ядхдан орчуладчи
сонъсхит нанд!»—гив.
«Орчулдж умшси шүлгүдти,
өмнк чидлән геенә.
Будган гееси зургшнъг
борлдж, герлтдгән уурна.
Негт, хуурт биш
ноотд джинънси айсмудшнъг,
зүркнә халугъан алддж
заль угагъар улнътрна.
Болв сонъслтн»,—гидж,
болгәаси профессорд Темр,
шүлгүдән дегтртән хәләгәәд,
шүүдж гурвиг умшв:

I. ДУРТАДАН

Сонъсгдәд уга айсмуд,
шннәс төрджәх шүлгүд,
сәәхи белг гидж
сечкәлән намаси авлав.
Гейүрсен багъин джиргълм
герлт чувгъар дүүрнә,
джилмүд.
нарта холур,

джилвтүлдж бийим дуудна.
Учр угагъар байрлдж,
ухандан чамагъан үзнäv.
Маш ик хүвтä
мөнъкинд джиргъси болнав.

II. ОРМ СОЛЪГДХ

Мунхг äмтн чолун мишгт
маанриг цуглулдж дүрв.
Дотран ода тедн байсдж
диилгъ күцсн болв.
Сулдхврта дольгалсн тенъге цуглулдж,
стаканд оньслдж болхий?
Тöрскндän дурта сай äмт
түүрмд оньслдж болхий?
Харгъсн мана гөнъги цогц
хортд чолугъар дарх.
Күмни орчлнъ авлсн күцл
кен дардж чадх?
Монхг äмтн чолун мишгт
маанриг цуглулдж дүрв.
Орм сольгдх цаг öбрдсиг
олн äмтн медв.

III. ДИИЛГЪНÄ ÖДР.

Тенъгрт, газрт, уснд,
тугмуд, тугмуд, тугмуд.
Улан öнъгäрн бадрдж,
уульниц дүүргдж делснä,
Цагъан цевр цаснд

цальгрси цусн мет,
Урьян улан бамбс
охтргъун ценъкрлă ниилнă,
бум сай амтнă
байр, хўвтă чирăднь
негт цугъараннь ѳрчд
нари бăахшнъг герлтнă.
Аврлт уга дăанд
ăамшгтă хортан диилдж,
байрин нăаран Арăсă
бахтдж эндр кеджăнă!
Тнигджăтл тенъгр харлдж,
тугмуд генткн унджв,
мѳнъкин холур келдг
микрофонас, зун джилмўдт.
тўнъшсн, ўкснă дун
такчгас кўнъкнăд сонъсгдв:
«Мануртси тенъгр дор
маш ик байрта
минъгън джилмўдтăн, ўўрмўд,
маанриг бичă мартн,
сăахн нăариннь дўўрăнд
саг серггăн мартдж,
дакнас дăанă галвд
делкăгъан бичă ѳгтн!
Тана хўвтă джиргълин,
Торскнăннь тѳла маанр,
зўркнăннь совс сугълдж,
зѳргиннь гал шатадж,
танксин ѳмнăс дăврлăвди,
тўўрмин чолунд даргдлавди.
джиргъл, хўв, мездан

джилмүдин холд белгджд,
таанриннь төлә үкләвдн!
Тугмудан өөдән өргтн!
Байрт дурта маанрт,
байрин джиргълтә айсмударн,
байрта тосхсн джиргъләрн
байрта бумблв кетн!
Бичә уультн! джиргътн!
Менд наадтн!»—гидж,
мана заксн дун
мөнъкин холд дүөрв...
Тенъгр дакнас ценъкрәрн
талвадж, нари мандлв,
күнъкнсн оркестрин дуунд
Күмн динлгъ нәәрлв!
Густайнис уха тунъгъадж
гарарн манънагъан илджәгъад:
«Газаран гаргъх кергтә.
Мана нөкд дежурнд
манъгъдур өрүн өгтн.
Цуг бичсн хамган
Цуглулдж өгтн!»—гив.
Угмүдиннь ца бултулсн
ухатань зөв болдж,
Темр бас санджагъад,
«Тиним»—гидж шиндв.

XIX

Хойр салдс ирәд
хаагъаснь Темриг өргв,
көлиннь әрә чирүләд.

Көтләд доргшан буулгъв.
«Сурлгъан!»—гисн ухан
сананднь ода орв.
Бийән дотран батлдж
белддж Темр буув.
Болв газаран гардг
бат үүдн татгдв.
Түүрмин өндр хаша,
тенъгр нүднд үзгдв.
Серүн намрин агъар.
Салькн үүлд көөнә.
Чиигәр угъагдсн адрута
чолун тавгт наалдна,
нүцкн, бәдәртә көлд
негт мөсн болна.
Намр. Гентки уханд:
«Улавр кеермджән модд
унъгъаджана»⁷⁰ — гион шүлгүд
акчмд холас ирәд
акад болдж медгдв.
Талдан хол однас
тедн ирсн болв.
Деерәс доргшан бууснд
догдлад зүркнь цокв,
ки тасрад төрүц
көлнь модн болв.
Сү дорагъурнь гаран
салдсмуд орулад чирв.
Түүрмин хашан гүүнүр
тедн дуучиг чирв.
Тедүкнәс майор Барздаускас
тагчг гетсн бәәдлтәгъәр

түнъшсн Темриг шинджлв.
Сурлгъачин закагъар зогсдж,
салдсмуд Темриг сегсрв,
«Деегшән хәлә!»—гидж,
даласнь салдсмуд өргв.
Узснәс толгъань эргдж,
ухань агчмд харнъгъурв.
Болв агчмд. Дарунь
Бийдән Темр ирн,
болгъадж, мөнъкинд тодлхар,
өлгәтә Андран бәәдл,
өөрддж, мөлкәд хәләв,
өндәдж, чидлән цуглулад,
төрскнәннь өмн андгъарлдж,
туг үмсджәх мет,
көкрсн, зузан хумста,
киртә, хавдрлсн Андран
көлинъ теврдж үмсв,
өндр тенъгр газрт,
өөрк салдсмудт сонъсхад:
«Тана гарин. әмтн,
тана нутгин көдлмш.
Тодлтн. Ұлү авшговдн.
Тооцх цагнь ирхлә!»—гив.
Заргъин шиндвр сонъссн мет
зогсджасъ салдсмуд әәмсв.
Агчмд Барздаускасн нүднд
әмтн дүүрнъ площадьт,
бийиннь күзүнд зүүджәх
боодгъата деесн үзгдв.
Боодгъа хооран кехәр
бийснь гармуд өрггддж

хоолиннь оор агъар
хоосар атхдж шүүрэд,
хургъднь чичрдж менрв.
Манънагъасн киитн кӧлс
махлагъарн санлгго арчад,
Барздаускас аамссн дуугъар
«Болдж, болдж!»—гив.
Хойр салдс Темриг
хӧрү камерүрнь күргв.
«Андрог тедн нанд
аӧлгъхӧр үзүлв» — гидж,
тагчкар хӧлӧсн профӧссорд
Темр хӧрү огов.

XX.

Энллгън, харалгънас шуурсн
эрсин үмгр будг
шарсн бодницгин кӧрсншнъг
шармгдад унджджахиг хӧлӧдж,
нег ормас Темр
нүдӧн авлго шилтхлӧ —
Гитлерин церг авсн
гүрмтӧ тӧнъшсн газр,
дүүджлгъ кесн бахнсар
дүүрӧд омань үзгднӧ,
Дүүджлгън болгънас Андра
делкӧ харвдж хӧлӧгъӧд:
«бичӧ марттн, бичӧ марттн,
болгъатн!»—гисн болна.
Нүдӧн Темр анъхла
парт харнъгъугъар бүркгднӧ.

болв дүүджлätä äмт
бахнсд салькн кōндäдж,
дарагъарн зогссн дүүджлгъсин
деесärнь чивгъц кедж,
делкäd äämшгтä реквизием⁷¹
дуулдж цоксн болна,
үксн äмтн оларн
үүмдж айсинь татна..
«Гитлер, кемрджән, делкä
гартан авхла, профессор,
дурта мана көгшä
делкä ямаран болхинь
үзнт?»—гидж Темр
удан ухалджагъад келв:
«Мана газр могълцгиг
монхг чигн меднä.
Мередиан паралелин ормд
мōстä полюсмудиг ниилүлдж,
хатхачгта сунъгъг татгддж.
Харулчнр, камендатмуд, мōшкäчнр
ховчнр, заргъчнр, прокурормуд
харлдж газр дүүргдж.
«Гитлер хайль!»—гидж,
газрт öдр эклнä.
Дöчн байн бül
делкән эзн болдж,
дурарнь кōдлджäх Гитлерär
деед бурх кедж.
Бум сай äмт
буута харулчнр öрлä
кōдлмшт даралдулад зогсадж,
кōөгъäd цокддж тууна.

Көдлмшт кедү гарсинь
кедүнь эндр гемтсинь,
нәәмн часла гарад,
нүдән сексн Гитлерт
Гиммлер умшдж келнә:
«Газр деер эндрт
гурви зун сай гемтә,
гучн сайнь карцерт,
күсдүндур бум
көдлмшт. То днг.
Национал-социализмин орн
ни, байрта, цецкәрдж,
теньгрәс ганцхи сургчнь
тана менд, көтлврч!»
Гитлерт «Вох Популус»⁷² — гидж,
газра нер өгч.
Министрмүд, философмуд, тууджчнр,
машинкән бичхәр бәрдж,
Гитлерин амнас алдрсн
гүн ухата зәрлг,
күнъкән алдр секлгь
күмнд цәәлгьхәр күләджәнә.
Тавн сай түүрмд
туурсн, ачлгдсн сурлгъачнр,
нарт орчлнъгд негхкн
национал-социализмин нутгт
дала буру ухатпирг
дурлулдж ухагъинь ясхар,
халгъна ормд хармнад
хөрн тавагъад джил,
харм төрәд, өгнә.
чидлән әрвллго әмт

«чиклхәр» тедн белднә.
Түнъшлгън, зоваллгън, цуснас
түүрмс хагъри алдна.
Гурвдгч шин империи
гүн ухата цецимүднъ
төрснәснъ ави күүнә
толгъан арснд орулдг,
уха хавлдг маши
ухалдж гаргъхар кӧдлджәнә,
Болв ода деерән
бичкнәс ӧсджәх багъчудт
багширнъ ӧдрин дууси
буру ухатриг ягъдж,
бәрәд суулгъхиг дасхна,
эк эцгиниъ хоорндк
элги саднаннъ күүндвр
медмджән угагъар сонъсдж
магнитофонд⁷³ бичдж, гестанур,
ирдж зәнъглси кӧвүн
ик сә кесн,
тӧрскидән, йосидан дурта
тууджд орх»—гинә.
Урд газрт бәәси
оли кели амтиг
унъгинъ таслад зәрминъ
уга кедж кӧӧдж
зәрминъ эксперимент кедж.
закад полюсмудар тарадж.
Хов, худл, хоома,
хар уха ниилүлдж,
газрт деед хан
ганцхи

аамшг болдж...
Зурсн зургм, профессор,
зөвэр аамшгтә, болв
бәәхиг ухалдж та
болгъадж хәләлтн!» — гидж,
профессорд Темр келдж,
поолд ууртагъар нульмв.
«Арасән күмнд кесн
Алдр ик йовдлиг,
аамшгтә фашизмәс харсенг,
әмтн мартхий?»—гидж
аргъул профессор сурв.

XXI

Коммунистриәс зәңг өгсн
көгшәвр немш салдс
каамерур адгъдж орад,
Густайнис. Темр хойрур
гейурсн нүдәр хәләв:
«Таанриг эндр сө
талдан газрур йовулх,
түүрмд зәңг бәәнә.
Эндр түүрмин бәәдл
эврән Кальтенбруннер хәләдж,
сурлгъачир уданар кәдлдгдн
сургъмдж өгәд шооддж.
Кемр үүрмүд, таанрт
келх, сурх бәәхлә,
келтн,,»—гиггәд бийнь,
колбасата хойр бутерброд,
кампадь орндгудт тәвв.

үүд хэлэггээд хултхлзад
Уумси бээдл гарв.

Прагур бичкхи бичг
профессор белдсан өгв.
Седкл, зовлнъган бичси
шүлгүдтэ дегтрэн Темр
саналддж салдсур тұлкв.

«Талдан газр». Кемр
түүрмд талдан газрур
туухмн гихлэ, үниннь
сууси амти цугъар
сурвр угагъар меднэ.

Хол «талдан газрас»
хэрү күн ирхш.

«Джиргълин ут татлгънд
джилвтүлдж өмәрән дуудси
джиргъл, джиргъл! Иим
джигтэ юмн бээджлч.

Багъ наснасм нанар
байр, хув күлэлгъдж,
таалдж, эк метәр,
толгъагъм илдж,

ирхин

тууль келдж дуудси
тоомсрта джиргъл, аштнь
түүрмәр өдрмүдим чилävч.
Хяärtэ джиргъл, чамд
ханджанав,

бас,

хамднь,

Хараджанав!»—гин Темр,
«Болв аргьулд!»—гиггээд.

бийиннь ухаллгъан зогсав.
«Кезä чамд джиргъл
күнд түрү уга,
ө адрун уга
өмнчн го хаалгъ
өгнäv гидж келлә?
Тинктлән чи Темр
тиим хаалгъ күлälч?
Äмтн шүлгүдичн сонъсдж,
альхан ташдж дуудсиг,
орден олнас шүүгъäd,
өргдж өрчдчн зүүсиг,
дурта эврәннь гергнä
дур байрлдж хувасиг,
амтта шүүстä хотас
äрвджго äрвнъ олсан,
ганцхн тедниг чи —
гүн ухата дууч,
сäähн джиргъл гидж,
седклärн дуулдж буульджалч?
Тер учрас эврәннь
түүрмин өдрмүдän гäälджәнч?
Сүл джиргълиннь өдртән
санлчн, тооллчн, ухаллчн!
Омгта, ачта, цецн
өмärән дуудсн үгмүд
зөбргтägъär хääкрдж келдг,
зуг цагнь прхлä,
аргъин ца бултдж
ämтähн джиргълән харсдг,
деерäs ганцхн нанд
дууни билг өггдсмн,

энгә äмти төрскән
эндр харстха гисн,
дуучиг чи, Темр,
дурахар бәнч?» — гидж
бийән гашутагъар шоодж,
болгъадж талданар санв.
Гентки сонън шидврәр
газаран ода гархлари,
дурлси талгшан газрар
дурарн йовдг сулдхвр
түүрмин үүдн татгдад,
Темр, чамаг тосхла.
гергән, күүкән үзхәр
әмтәхн хот идхәр
адгъдж хәрх билч?
Уга! гидж Темр
ухалдж бийдән келв,
Селм гартан авад,
сай эврәннь цергчнрлә,
мөнъкин наснд тарахар
Моабитүр дәврх биләв,
Уга! олна хүв
үгмүд ганцхн бишл!..
Онц мини байр
олна байр угагъар, —
нанд уга. Төрскнә
нарн — мини нарн.
Газрин сәәхн байр
ганц мини байр!
Дакнас нартд төрәд,
дакнас джиргъл джиргълхлә,
одагъин бәәдлүр күрснәс

онъгдан хаалгъ шүүшгов..

Олна, Торскиһнн төлә
олн зовлнъгта өдрмүд,
аврлт уга хортна
аамшгтә түүрмд,
зөрг

нанд чи өгәд,
нерим эс гуталгъсндчн,
халун седкләс зүркни
ханлт чамд, джиргъл!
Цагнь ирхлә,
дууч,

Цусан асхк зөвтә,
үннә төлә,

дууч,
үкдж чадх зөвтә!
Нартин олна үкләс
нанд буульмджтагъинь өгсндчн,
гемин биш,

хортна
гарар дуугъим авсндчн,
хәärtә минн джиргъл,
ханджанав—чамд»—гидж.
түүрмин сүл өдрмүдтән
Темр бийән батлв...
«Болхнь—болх»—гидж,
бас эврәннн ухаллгъан
диглдж орндгасн Густайнис
дуугъан гейүрдж өгв.
«Төрскити мөнък джилмүдт
танигъән бичә марттха,
Темр!»—гидж өвги

түнъшен дуугъар келв.
«Менд бääтн, сääхн
мини аавм,»—гидж,
Темр Густайнисд келдж,
Тöрскнән седкләрн дуудад,
«менд бääгъич!»—гидж,
әнъкр гергн, үрән
әнллдж дуудад келв.
Нүднäs эс сурсн
нульмси халунар гооджв.
Öвгнä эм бас
оридгт тагчкар чичрв.

XXII.

Барздаускас — немшин мöшкäч,
бийән цецнд тоолдж,
цагнн сальк шинджлдж.
цаагъаснь олз олхар,
дән эклхд бийнь
догдлсн зүрктä, байрлдж,
· гартан Каунасин оln
гардачнринн нертä цаас
бäрдж адгъад гестапур
Берлинд ирдж үзүллä,
Орс, Литван халхар
олзта «специалист» болла.
«Тöрски мини Литваг
таакр сулдхснд ханджанав,
үзгдäд уга күмнд
үнн чик бääдл
босхджахитн иткджәнäv» — гидж,

Барздаускас, хойрдгч цаасндан,
цуг Литвагъас гаха
цуглулдж бекон кегъад
хулддг эцгиннь комбинат
хәрү бийдән сурад,
дииллгь Германьд шүтдж,
деед бурхнд мөрглә.
«Цагнь ирхлә эздүд
цугъар эврәгъән авх»—гисн,
Розенбергин гар тәвсн
резолуц авч тагчкрла.
Бийнь дәәнә галвас
Берлинд үлдәд Моабитд
сәәнә тоод орхар
сурлгъачнр заагас йнлгърлә,
эрүгъинь әмтнд үзүлдж
ән түрүн ачлгдла...
Делкәд хавр өгсн
дөчн гурвдгчин намр
бийиннь кишг хәәсн
Барздаускасин уха харлулв.
Талдан цаг өөрдсиг
товмудин хол күрджънлгън,
Берлиниг тараджах бомбс
Барздаускасд лавлдж медүлв.
Эндрин өдгә бәәдләс
эврәннь олз олхар
газет гертән умшдж,
газра зәнъгс сонъсдж,
дотран тоолдж ухалад,
дәәни эргмдж хәләгъад,
аргъинь хәәлдж дәәнәс

әмдәр дальтрхар седв.
«Тооцх коммунистнрлә цаг
талдан үзгәс күләхмн»—гидж,
Кальтенбруннерин зака, эцгиннь
комбинат санад, эндр
көдлмштән Барздаускас белдв.
Камерт одачн Густайнис
әмд бәәхиг меддж,
ормадж көмсгән өргв,
Темрин сурлгъ дуусхар
тагчкар дотран шиидв,
болджах дәәни чилгчиг,
бичәч ягъдж үзджәхиг
болгъадж сонъсад олз
бийдән олхар санв.
«Минъгън йисн зуудгч»
муурад ормасн өндәдгог
эндр эврән лавлдж
эн камертнь сурхар,
сү доран паапкта
салдсмудта камерүр орв.
«Гәәлджәнәвди» — гидж бургъудсн
гал дөрвн нүд
бийдән орндгудәс үздж,
Барздаускас агчмд зогсв.
«Профессор, та одачн
Прагд бишийт,»—гидж
дөөглсн дуугъар келдж,
десгшән адгъдж гарв,
хойр салдс үүднд
харулч болдж зогсв.
«Ахр газра джиргълд

әмән әрвлх кергтә.
Би сальк авад,
бас гемтәд кевтв.
Та чигн, поэт,
тас уга болвт?»—гидж,
Темрүр хәләдж мусхлзад,
Барздаускас камерин такчгт
бийләрни күүндсн болв.
«Иим нертә профессор
ингтлән муурчт!»—гигъяд,
Сурлгъч «эмч!»—гидж,
Салдсмудт үүднүр закв.
«Бенешин агентмүд танд
би заанав!»—гидж,
тагчгт әрә сонъсгдхар
түнъшдж Густайнис келв.
Барздаускасин уханд, агчмд,
болгъадж генералд келджәх,
бийнь хәвргъәс үзгддж,
байрлад профессорур өкәв.
Бәәсн чидлән хурадж,
өвгн әрә өндәдж,
өкәсн сурлгъачин чирәд
нульмн хәрү унв.
Нүдән арчдж, Барздауксас,
орндг деегшән гәрәддж,
өрчәрнь деерәс девсв..
Өрүнәк дежурнә нүдн
үзмджин нүкнәс хәләдж,
тер үзсн хамгиг
тодлхар шилтсн болв..
Гал цагъан өдрәр

газр гентки чичрдж,
газа бомбс унв.
Теньгр газрла хутхлдж,
түүрмин эрсмүд чичрүлв.
гәрәддж буугъад мōшкәч.
газрла, чичрдж, наалдв,
«Ирв!»—гидж гоорад,
Инәмсдж эмч зогсв.
«Фронтин авъяс!» — гидж,
хоорад Барздаускас босв.
дун уга Густайнисур
«дөнънтн»—гидж закв.
Медсн хәләцәр хәләдж,
мусхлзад эмч өөрдв,
салвасн гариннь суцнд
шприцән яргъвч шаав.
тагчрсн профессорүр хәләдж,
«токтнв, сән болх»—гидж,
Барздаускас өрчән кирсәдж,
болгъадж Темрүр хәләв.
Самолетмуд хооран ниссиг
сонъсад шоглхар келв:
«Германьд әәмшг угань
ганцхн Моабит. Таанриг
бомбс күрдго газрт
бултулвдн»—гидж инәв.

Темр

Мөндимдн таанр харссндтн
маанр ханджанавдн. Болв
сәәнд—сән хәрү.

Селвгм, ханлт күргдж,
эврәннь йосндан келти:
Эндр маанрла кемр
герән теди сольцхла —
Германь менд гарх.

Б а р з д а у с к а с

Эс тингхлә?

Т е м р.

Эклдж удан зовх.

Б а р з д а у с к а с

Таниг эврәннь төрскндән
тоомсрта бичächити меднävди.
Би эврән медрлтä
билгтä äмт күндлнäv.

Т е м р

Уздж иткджәнäv.

Б а р з д а у с к а с

Та мана бäädл
Таньдж сäйнär медлго...

Т е м р

Куцднь удлго медхв.

Б а р з д а у с к а с

Келсити ягъдж медхм?

Т е м р

Күндтә танла харгъад,
— күцднь Германь медхв.

Б а р з д а у с к а с

Болв айстан шоглджанат,
Би тана му
хәәджәхшив. Улгүрлхд, маанр
хәрүләд таниг тәвхлә
«хар герт» орхдти
магъд уга.

Т е м р

тигәд
мануртси сәәхн тенъгртә
сарул герт бәрджәхити
сәәнәр медж ханджанав.

Б а р з д а у с к а с

Германьд түүрмәс талдан
герлтә, байрта, шуугата
гергд, би, наадта
гермүд...

Т е м р

Газр дор бӕәнӕ.

Барздаускас

Мана церг удлго
Москвагъур дакнас кӱрх.

Темр

Берлинӕр дамджад.

Барздаускас

Болв та бичӕчт.
Гитлерин цергӕ тактикин
гӱн уха медджӕхшт.

Темр

Бисмаркин цагас авн,
болгъадж хӕлӕхлӕ, тактиктн,
Мольтке, Шлиффенӕр дамджад
Мольткегъӕр чилсми уга.
Джилмӱдин ут татлгънд
дживрнӕ халцхарси бийнӕ
дакнас Гитлер тӱӱг
дӕӕгъӕр сӱрхӕр седдж,
эсвгӱ Версалӕс дор
ӕдр Германьд белдв.
«Нааран бичӕ ишктн гндж
Нарн гарх ӱзгӱр занъдж,
нартд келдж зогссн

Наполеона сүүдр гатлсн,
Мольткесгъяс багъасн дассн
мактгдсн тана Людендорф,
Манштейн. Гудериан, Кейтль,
сүртä цeргән Паулюстагъинь
Сталинградт белглад...

Барздаускас

Митинг биш!
Карцерт тана халурхдж,
келсн үгити сонъгслав.
Танла хамдан камерт
топулчнрин тоод кен
билä?

Темр

Унинь келхлә,
би джиргълдән харгъсн
олн топулчнрин негинь
өмнән ода үзджәнäv.

Барздаускас

Болдж, ду таср!

Темр

Болв эн дүүджлгдх!
Андра-мини үүрär,
аарцг заагурн девсүллät,
түрүн заклгь гонгär

тас угад тоолсн,
та дүүджлгдхт!
Барздаускасн чирәнь улагъад,
бүтдж хагърн-алдв.
Халхинь бульчнъ татгдад,
хахар хәвргъән шүүрв.
Болв түүрмин йосар
парабелән дор үлдәгъад
хоосн кабур атхдж,
пол девсәд, эмчүр
«Хәләтн, эмити»,— гив...
Тингджәтл гентки түүрмин
терзд сәрвкдж суугъад,
Берлиә нег захас
бомбин күрджиңлгънәс үргсн
көглджргън термәрнъ ордж
камер дотрагъур нисв,
төгәлдж потолок эргәд
тер дживрәрн шуугв.
Чочад Барздаускас сүрддж
чирәгъән гарарн халхлв...
Шприцән эмч алдв...
Салдсмуд әәмсдж чичрв,
«Му йор, му йор»—гидж,
махлагъан авч кирслв...
«Советин йос «диилх»
«сүртә» дәәчнр!»—гидж,
тедниг хәвргъәс хәләдж,
Темр гочкнад инәв...
Инәднъ камер дүүргдж,
икддж өссн болв,
хортд инәднд бичкрдж,

хорхасни бääдл гарад,
хärü камерäс цухрв,
Барздаускас Темрин цецгäd
бийиннь бääдл үзв...
Татгдад, цогцан талвалгъад
Темр мөнък унтв.

* * *

Джил урд советин
джиргълин баатр церг
Берлиниг дävрäd авад,
бирднрäs нарт харсв-
Дöчн зургъадгч джил.
Делкä токтнв. Рейхстагин
тенъгрт күрсн орад
туурсн советин туг
цуста галар падрдж,
ценъкр öндрлä ниилв.
Шин Берлинä гражданин
Шмидт Франц — коммунист,
Нюренбергин заргъд келх
нүдärн Моабитд үзсн,
күмнд сонъгсгдад уга,
күчр догшн зовлнъ,
көгшн насан äрвллгö,
öдр сö уга
öкäдж суугъад бичв...
Кесг зун джилмүдт
күмни билг, седкл,
күнъкән уха авч
кеерäd тосхгдсн. гарлцсн,

Берлин балгъси ѳмниъ
босад, шавмудан секв.
Балгъсна асхрсн цусншнъ
бал улан тоосх,
цецкӓ уга нӓдншнъг
ценъкр терзин нӓкд,
ѳкӓси ѳндр гермӓд,
ѳндӓхӓр седси эрсмӓд,
хӓв уга саймудин
харал кӓрси мет
харлдж ода ѓзгдв.
ѳнчрсн, ѓксн, тарси,
ѳӓрхи хол ѓмтн,
ухан уга Гитлер
унъгинъ тасли алдси
тӓрски орн Германъ
тӓӓнӓ нӓднд ѓзгдв,
дакнас Берлинлӓ ѓдлси
делкӓ ѳминъ ѓзгдв...
Урдк ѓӓмшгтӓ ѳдрмӓд
уханднъ ѓмдӓр ирдж,
Ормасн ѓӓмдж Шмидт
ѳмӓрӓн хооран йовв.
Тӓӓрмӓс крематорур гӓӓдг
тави хар машин
тӓӓнӓ нӓднд ѓзгдв.
Келкӓтӓ яси болси
кесг тӓмн ѓмтн
«Маанриг бичӓ марттн!» — гидж
монъкин цагт келӓд.
шимгн урлан кӓндӓдж,
нӓдӓн анъси сангдв,

Кесг дүүджлгдсн амтнā
көкрсн чирā, көлмүд,
хаша дотр зуугъадар
халгън, эмчирин шприц,
төмр голта маля
тагчкас цугъар үзгдв.
Хойр хонгт Моабитиг
хоострулх Кальтенбруннерин зака,
дөчн гурвдгчин октябрь
делкād үзүлхär Шмидт
дневникāн секв. Нүднднь
орндг деер зогсад
өсрдж көлärн девсджāх,
галзу Барздаускасн чирā,
гарт шаасн шприц,
түүрмин эрсмүд чичрүлсн
Темрин äāmшгтā инāдн,
тер өдр алгдсн
тавн минъгън күн
тус тустан чирāгъāн
«бичā март!» — гндж,
босад бийāн үзүлв...
Шилтā бек чилāгъāд,
Шмидт үзсн хамган
буулгъад дегтрт бичв...
«Барздаускас, зāнъгär, ода
барун үзгт, менд,
өнъгāн геедго алтн
олн белн шүдтā,
шүднā эмчлā нилддж,
шин көдлмш кеджāдгдж,
Цā уудж газетд

цагин сальк шинджлджадгдж.
Амтн, болгъатн, тер
аамшгтá яргъчиг илтктн!» — гидж,
санад тоолдж Шмидт
сүл тоочк тавв.
Болв ухалджагъад цаарандиь
болгъадж олн джилмүд
санад, зовад кўцсн
седклиннь селвг бичв:
«Угмүд зәрмдән джиргълд
ўнниг ардан бултулна.
национал-социализмәр партән
Нерәддж Гитлер одахн
нарта делкә шатала.
Нернд учр биш.
Талданар фашизмиг нерәдвчн,
Туган Гитлер өргдж,
түүмр шатах билә.
Ўклиг нарар нерәдвчн,
ўкл кевтән ўлднә.
Дәәнд, түүрмд өцклдүр
дуртагъан, өөрхнән, садан,
дүмбр сәәхн ўрдүдән
уульдж геесн делкә
ухагъан эндрәс сагл,
ўгмүдин ца бултулсн
ўннә баәдл ўз.
Унтә кўмни цусна
ўпәр делкәд ирсн
кўмни кўләсн төвкнүниг,
көгшрхд төрсн ўрән мет,
кўмн серггәр харв,

Моабитин гүүнэс сонъсгдсн
«Маанриг бичä марттн,
бичä марттн!» — гисиг
бичä марттн, äмтн!

ЦААЛГЪВР

1. Хлоркар, дэанă цагт, амтнă үкәр цацдг бāāsмн.
2. Сейф — тōмр авдр.
3. Циклоп — Гомерин эпосд кӯ иддг, маңьнадан ор ганцхн нӯдтā манъгъс.
4. Хаана цага тӯүрмс.
5. Фигнер, Морозов — хаана бмнās ноолдад тӯүрмд суусн революционермӯд.
6. Перрон — тōмр хаалгъин бōрк амтн зогсдг газр.
7. Полннезин арлмуд — Великий или Тихий нертā далад бāадг арлмуд.
8. Цивилизац — сургъуль-номин делгрлън.
9. Торквемада — Испаньд кезāнā инквизиц толгъалдж догш-нарн йилгърсн кӯн.
10. Тӯүрмс боли концлагермӯдин нерн.
11. Бруно, Галилей, — кӯнъкд гӯн номта, алдршсн инк сургъульта улс. Инквизитормуд тедниг тӯүрмд бāрād. Бруног шатагъад алсмн.
12. Гете — немшин кӯнъкāн шӯлгч, бичāч.
13. Кант — немшин нертā философ — идеалист.
14. Прага — Чехословакин хотл балгъсн.
15. Кафедр — лекц келдг орм.
16. Влтава — Прагар гатлдг гол.
17. Юдифь — кезāнā Чехословакд бāāсн хати.

18. Ротонд — архитектурын йосар бнцг уга, тōгргār бāргдсн тосхлт.
19. Бенеш — дāāнā бмн Чехословакд бāйсн президент. Немшмӯ-дин бмнāс поолда босхкин ормд нутган хаяд, Англур зулсмн.
20. Бозен — кезāнāггā Франнд бāйсн философ.
21. Трактат — аль-бис тōрār шинлнг эврāннх хālāцāн цāйлгъдж бнчсн дегтр.
22. Бāрмдж — заргин халхар келдг ūг.
23. Сигарет — тāmк.
24. Ницше — немш философ. Тūŷнā реакционн философар немшин фашистир бийнннх туг кесмн.
25. Варвармуд — ар ŷгās прдж Рим дāāлдж авад Римнг кӯ-чād тарасн, сургӯуль-ном тату амтн.
26. Фюрер — Гитлернг немшуд фашистир «Фюрер» гндж нерāддг бāйсн.
27. Бетховен — алдр композитор, немш.
28. Бетховснā симфоний — музыкальн произведень.
29. Сократ — Грецд кезāнā бāйсн философ.
30. Афин — Грецин хотл балгсын.
31. «Газра нугьсд» — буржуазн ордудн газетд барлсн худлиг «нугьсд» гндж дамбрлад нерāддг мōн.
32. «Тактикнн ухагъар» — гндж немшмӯд эврāннх зулсан нуухар цāйлгъдг бāйсн.
33. Ганнибал — нк кезāннх полководец, дāāч.
34. Канн гндг балгсын деср Ганнибал эврāннх бшātāн цергāри бӯслād динлсмн.
35. Тычиннā, Бажан, Сосюра — Украина бдгā цага бичāчнр.
36. Калорий — хотнн чнпрнн то.
37. Зоонарк — анг-адус ŷзӯлдг газр.
38. Тропик — оньдин халуу газр.
39. Молох — кӯ сордж иддг мангъс — бурхн гндж кезāнā келдг бāйсн.
40. Кнут Гамсуи — бичāч, джиргълнннх чилгчлā фашистир тат-смн.
41. Андреев Леонид — орс бичāч.
42. Морзен ŷгār тūŷрмд бārātā амтн эрс цокад хооридан кӯŷнддг бāādж.
43. Карцер — тūŷрм дотр гем гаргсын кӯŷг засад орулдг хора.

41. Медичи — кезэни Италья бэйси пойн.
45. Божественн комедь — Данте Алигерин бичси, эврэннь цага худл-мекиг цайлгьдж дамбрлси дегтр.
46. Канделябр — шам тавад блгдг төмр бүс.
47. Конфетти, серпантин — олт-зүси бнэгтэ үүрмг болн ут тасм цаасн.
48. Мазетро — музык татдг, толгьалдг күйн.
49. Маск — паярт бийн медүлшгогьар чирэдэн зүүдг ань-адусна байдл.
50. Аристотель — ик кезэни Греци бэйси философ.
51. Торклато Тассо — кезэни Италья бэйси нертэ шүлгч, бичяч.
52. Чернышевский — алдр нертэ, орс бичяч.
53. Островский — «Ягьдж болд батрсм» — гндг дегтр бичси, ма-
на нагт бэйси орс бичяч.
54. Тукай — Маньгьдин алдр бичяч, шүлгч.
55. Компас — үзг заагч (өмн, ар үзг).
56. «Герай! — «Сэний, зөвий?» (литван келяр.)
57. Клайпеда — немш улс олар байдг Литван балгьси.
58. Каунас — Литван хотл балгьси.
59. Гидемин — Литвад кезэни ноилджасн ноин, полководсн
60. «Төмр чонмуд» — төмр чонмудин туск тууль — легенд Литвад бэйсн. Советин церг Литвад түрүн сулдхкин өмн, буржуазн цагла, «Төмр чонмуд» нертэ буржуазн организац бэйсн.
61. Смитонас — Советин йосн токтхин өмн Литвад бэйси пре-
зидент.
62. Донелайтис, Мейронис, — урд кезэни бэйси Литван нертэ бичячир.
63. Лингвист — үг — келин халхар гүй номта күйн.
63. Гусс — чехмүдиг даджджасн немш булагьачирин өмнэс нооолда кесн күйн.
65. Тиранмуд — йос гартан бэрсн учрас цуг төринг ор ганцарн даадж, догшарн амт зовадг хан.
66. Диоген — Грецин ик кезэни философ.
67. Коперник — күнхьл гүй номта, орчлнъ газр, нари, сар, оддин туск өдгэ цагин халгэ эклад, эврэннь үниэ төлэ зүткдг ноолдад инквизитормудар шатагдсн.
68. Саванарола — Италья кезэни бэйси шаджна номта монах күйн. Бурхи-шаджна халхар толгьалджасн, дээр бэйси амтнэ

худл-хоомаг илткэд, эрәннь үин деерāи зогсад зөргтāгъār бийāн бārād шатагдсми.

69. Terege ande — латин келār: «ухагъар дамждад ирсн зōрг».

70. Пушкина «Намр» гисн шūлгās.

71. Реквием — өнгърсн күүнд нерādгсн музык.

72. Vox populus — латин келār «олна дун, седкл».

73. Магнитофон — ду бичдж дакнас эврāн давтдж дуулдг мōн

Кугультинов Давид,

Моабитский узник.

Поэма на калмыцком языке.

Редактор С. Каляев.

Ответ. за выпуск У. Очиров.

Техн. редактор А. Мокротоваров.

Корректор Х. Бадмасва.

Калмыцкое книжное издательство, 1958 г.

Сдано в набор 25.IV-58 г. Подписано к печати 15.IX-58 г.

Авт. л. 5,1. Уч.-изд. л. 5,22. Печ. л. 4,55.

Бумага 70×108¹/₂. Бум. л. 2. Заказ № 2951.

Тираж 3 000 экз. Цена 3 руб. 10 коп. ВГ11384.

Краевая типография, г. Ставрополь, ул. Артема, 18.

Цена 3 руб. 10 коп.